

ئەدەبیاتی
کلاسیک و ھاوچەرخى
کرماشان و ئیلام

بە دوو زمان

ئەدەبىياتى
كلاسىك ۋە
ھاۋچەرخى
كرماشان
ۋە
ئىسلام

سارۋ خوسرهوى

ناوى كتيب:
ئەدەبىياتى كلاسېك و ھاۋچەرخى كرماشان و ئىلام

بابەت: لىكۆلئىنەۋە
نووسەر: سارۇ خوسرهوى
پىداچوونەۋە: كامىل نەجارى
دىزاين: ئاسۇ مامزادە
چاپى يەكەم: ۲۰۲۰

پېرست

۷	پېشەكى
۱۰	ئەدەبى ئايىنى يارسان و شىۋازى گۆرانى
۱۲	ئەدەبى كلاسېكى كوردى لە كرماشان و ئىلام
۱۵	ئەدەبى ھاۋچەرخى كوردى لە كرماشان و ئىلام
۲۰	ئەدەبىياتى گۆرانى
۲۷	شىۋەزارى كوردى خواروو
۳۳	پېشەنگانى شىعرى كلاسېك و ھاۋچەرخى كوردى خواروو
۳۵	شامى كرماشانى
۴۳	پەرتە و كرماشانى
۴۹	عەلى ئۆلفەتى
۵۹	سەئىد عبادەتپان
۶۹	ئەنجام
۷۰	سەرچاۋەكان
۷۳	بخش فارسى

پێشه‌کی

له دوو پارێزگای گه‌وره‌ی رۆژه‌لاتی کوردستان، واته کرماشان و ئیلام چه‌ند ملیۆن کورد به شیوه‌زاری کوردیی خواروو(باشووری) قسه ده‌که‌ن، به‌لام ئاخێوه‌رانی ئەم شیوه‌زاره له به‌ر سیاسه‌تی ئاسیمیلاسیۆنی زمانی و فه‌رهنگی له لایه‌ن حکومه‌ته یه‌ک له دوا‌ی یه‌که‌کانی زāl به‌ سه‌ر ئێراندا، له مافی خۆب‌د‌ن و نووسین به‌ زمانی دایکیی خۆیان ب‌په‌ش کران. سیاسه‌تی ئاسیمیلاسیۆنی فه‌رهنگی له گه‌وره‌ شارێکی کوردستان وه‌ک کرماشان، گه‌یشته‌وه‌ته جیگایه‌ک که به‌ داخه‌وه رێژه‌یه‌کی زۆر له کوردانی ئه‌و پارێزگایه‌ راهاتوون له باتی زمانی دایکیی خۆیان به‌ زمانی فارسی قسه بکه‌ن و ته‌نانه‌ت که‌سانێکی په‌یدا بوون گالته به‌ زمانی دایکیی خۆیان ده‌که‌ن و که‌لک وه‌رگرتن له وشه‌ی په‌سه‌نی کوردی به‌ جۆرێک له عه‌یبه ده‌زانن. منالانی کرماشان و ئیلام هه‌ر له سه‌ره‌تای منالیه‌وه له رێگای زمانی فه‌رمیه‌وه به‌ فه‌رهنگ و داب و نه‌ریتیک په‌روه‌رده ده‌کری‌ن

كە دووره لە فەرھەنگى زمانى خۆيان و تەنانەت بېرکردنەوەشيان لە مەر ناسنامەى فەرھەنگى و نەتەوہيىيى خۆيان بەو جۆرہيە كە فەرھەنگى زال دايسەپاندووہ بە سەريانا. ئەلبەت سياسەتى ئاسيميلاسيۆنى زمانى كوردى، لە ھەموو شارەكانى رۆژھەلاتى كوردستاندا پەيرەو دەكریت، بەلام رەوشى كرماشان و ئىلام جياوازە، لە بەر ئەوہى لە شارەكانى ديكەى رۆژھەلاتى كوردستان بە ھۆى بوونى بزاڤى نەتەوہيى و ئەدەبى و رۆلى كەسانى زمانزان و ئەديب وەك « ھيمن، ھەزار، قزنجى، زەبيحى، سوارە ئيلخانيزادە، جەلال مەلكشا، عەتەنەھايى و زۆرى تر وای كردووہ سياسەتى ئاسيميلاسيۆنى فەرھەنگى و زمانى كەمتر لە ناوچەكانى موكریان و ئەردەلان كاريگەر بێت. كرماشان و ئىلام خاوەنى پاشخانى كۆنى ئەدەبى كوردين، بەلام لە سەد سالى دواييدا كەمتر دەرڤەت و دەرەتەنى ئەدەبى و فەرھەنگييان بۆ رەخساوہ. ئەم دەڤەرەنە لە پووى ئەدەبى ئاييىنى، ئەفسانە و ئوستووورە، شانامەى كوردى و ئەدەبىياتى زارەكى و فۆلكلۆر، دەولەمەندن، بەلام كەمتر ئاورپان لى دراوہتەوہ.

لە سالانى ١٣٣٠ى ھەتاوى بەرانبەر بە ١٩٥١ى زاييىنى لە كرماشان چەند شاعيرى جواننووس و زمانشيريى وەك «شامى كرماشانى، پەرتەو كرماشانى، ئەحمەد عەزىزى و كەرەمەرەزا كەرەمى» سەريان ھەلداوہ و بە زمانى كوردى ھەلبەستيان نووسيوہ. ھەلبەست و پيچكەى ئەدەبىيى ئەم شاعيرانە كاريگەر بيان لەسەر زمان و ئەدەبىياتى كوردى لە كرماشان و ئىلام حاشاھەلنەگرە، بەلام ديسان نەيانتوانيوہ ببنە ھۆكارى سەرھەلدانى بزاڤىكى ئەدەبىيى گشتگير و بەردەوام لەو دەڤەرەنە.

لە دەیهى حەفتای ھەتاوی، بزووتنەو ھەیه کی ئەدەبى لە کرماشان و ئىلام سەرپهه‌لداوه که ئەم بزووتنەو ھەیه تا ئیستا بەردەوامه و تا دیت لە سەر دەستی ئەدیب و پۆشنبیرانی ئەو دەقەرانه پتر پەرە دەستینیت و گەشە دەکات. لەم پەرتۆکه‌دا ئاورپیک لە ئەدەبیاتی کلاسیک و ھاوچەرخى کرماشان و ئىلام دەدەمەوه و بە تایبەت زۆر بە گرینگم زانیوه شیعرى شاعیرانی پیشەنگى کوردیى خواروو لە کرماشان، بخرمه‌ بەر باس و بەگوێره‌ی توانا تاوتوێیان بکه‌م.

ھیوادارم بەم کاره‌ بچووکه‌م توانیبیتەم خزمەتیکم بە بزاقى ئەدەبى کرماشان و ئىلام کردبیت و ھەروەها لە باره‌ی بزووتنەو ئەدەبىیه‌کانى ئەم دەقەرانه‌ ھەندیک زانیارییم پیشکەشى خوینەرانی کورد کردبیت، بە تایبەت ئەو که‌سانه‌ی که‌ مەراقیانە و دەخوازن لە باره‌ی پرۆسه‌ی زمانى کوردی و جموجۆلى ئەدەبى لەو ناوچانه‌ زانیاری بەدەست بێنن.

سارۆ خوسره‌وى

ستۆکھۆلم- سوید

ئەدەبى ئايىنى يارسان و شىۋازى گۆرانى

شرۆڭھى مېژوۋى ئەدەبى كوردى بەبى ئاوردانەۋە لە بزووتنەۋە
فەرھەنگى و ئايىنىيەكانى زاگرۆس، ئوستورە، حىكايەت، فۆلكلور و
ئەدەبى زارەكى لە كرماشان و ئىلام، شرۆڭھىيەكى تىر و تەسەل نىيە.

ئەدەبى ئايىنى يارسان، دەبىتە بەشىكى گەرە لە ئەدەبىياتى گۆرانى.
ئەم ئەدەبىياتە لە سەدەى ھەوت و ھەشتى كۆچىيەۋە بە شىۋەى
زارەكى لە ئايىنى يارىدا پارىزراۋە و دواتر لە كىيى ۋەك: «سەرەنجام» دا
كۆكرانەتەۋە و لە چاپ دراۋن. ئەلبەت بەشىك لە كەلامەكانى يارسان،
دەگەرپىنەۋە بۆ سەدەى چوار و پىنجى كۆچى. ئاخىرەن دەۋرەى ئەدەبى
ئايىنى يارسانىش دەگەرپىتەۋە بۆ سەدەى دوانزە كە بەشىك لە
كەلامەكانى ئەو دەۋرانە، لە كىيىك بە ناۋى «زەبوورى ھەقىقەت» دا
كۆكرانەتەۋە. جىگائى ئاماژەيە، كەلامەكانى «سەرەنجام» و «زەبوورى

حەقىقەت» لە لايەن نووسەر و تويژەرى يارسانى، تەيب تاهيرى، كۆكرانەتەو و لە چاپ دراۋن. ھەرۋەھا بەشېكى زۆر لە كەلامەكانى يارسان، لە لايەن نووسەر، سەيد محەمەد حوسەينى، لە ژىر ناۋى «ديوانە گەورە» كۆكرانەتەو و شرۆڤە و شيكردنەوھيان بۆ كراۋە.

بۆ تېگەشتن و شارەزابوون لە ئەدەبى ئايىنى يارسان، زۆر گرنگە بە وردى خويندەو بۆ كەلامەكانى ئەم ئايىنە بىرى. ھەرۋەھا پېويست بەو دەكا، شانامەى كوردى و بە گشتى ئەدەبى زارەكى ناۋچەكانى كرماشان و ئىلام تاوتويى بىرى. پەمز و پاز و ھىمى نيو ئوستوورە ئايىنى و فەرھەنگىيەكانى كرماشان و ئىلام، دەتوانى داب و نەرىتى كۆنى كورد و پېشىنەى ئەدەبى كوردىمان بۆ روون بىكەتەو. لە ھەناۋى ئەدەبى زارەكىدا تۆ دەتوانى لەگەل قارەمانە ئەفسانەيىيەكان ئاشنا بى و پۆل و تايبەتمەندىيە بەرچاۋەكانىيان بىكەيتە ھەوينى ئەدەبىياتى ھاۋچەرخى كوردى. سەرچاۋەى ھەرە كۆنى ئەدەب و زمان لە مەلبەندى فەرەنگى زاگروس لە نيو دلى ئايىن و ئايىنزاكانن كە يەك لەوان ئايىنى يارسان و كەلامەكانى سەرەنجامە. پېشەواكانى يارسان ھەموو ياسا و پىساي ئايىنەكەيان لە ژىر ناۋى كەلام و بە شىۋەى ھەلبەستى بىرگەيى خستوتە روو كە ھەتا ئىستە ئەو كەلامانە لە لاي باۋەرمەندانى يارسان پارىزراۋن. كەلامەكانى يارسان گەلىك جار لە بوارى ميژوويى، فەلسەفى، عىرفانى، ئايىنى و ئوستوورەيىيەو شرۆڤەيان بۆ كراۋە، بەلام تا ئىستا لە بارەى پېگەى ئەدەبىي كەلامەكانى سەرەنجامەو كارىكى ئەوتۆ نەكراۋە. بۆ ناسىن و ئاشنا بوون لەگەل ئوستوورەكانى ئايىنى يارسان، دەبى شرۆڤە و شيكارى بۆ پېگەى ئەدەبىي كەلامەكانى يارسان بىرى.

ئەدەبی کلاسیکی کوردی لە کرماشان و ئیلام

ئەدەبی کلاسیکی کوردیی خواروو، لە چاوە ئەدەبی گۆرانى زۆر کۆن نییه. دەقی ئەدەبی بە زاراوەی کوردیی خواروو، دەگەرێتەووە بۆ سەدەى هەژدەیه‌می زایینی و زۆتر بە هەلبەستەکانی هەردوو هەلبەستوانی ناسراوی ناوچەکە «شاکە و خان مەسویر» دەست پێ دەکا.

زاراوەی کوردیی خواروو، هەلی ئەوەی بۆ نەپەخساوە ببێ بە زمانى بزوتنەوێه‌کی بەرین و گشتگیری ئەدەبی و ئەم زاراوەیه‌ لە دواى سەد و پەنجا سال بێدەنگی، جارێکی دیکە سەری هەڵداوەتەو.

شاکە و خان مەسویر، دوو شاعیری هاوڕێی یەکتەر بوون. شیعری ئەو دوو شاعیرە بەدەر لە لایەنی پەوانبێژی و جوانناسی، هەلگری بایەخی دیرۆکی و فەرھەنگیی ناوچەکە بوون.

لە قۇناغى ئەدەبى کلاسیکدا کرماشان و ئىلام خاوەنى پېگەیه کی تایبەتن. ئەدەبى زارەکی و پىالیزمى لەو ناوچانە بوونەتە ھەوینى ئەدەبیاتی مۆدیپرن و ھاوچەرخى شاعیران و نووسەرانی ئەو پۆلى باشوورى خۆرھەلاتى کوردستان. گرنگی ئەم شیوہ لە رېبازى ئەدەبى کوردى، لەو ھادایە کە ریشەکەى دەگەرپتەو ھەسەر ھەرھەنگى نەتەو ھەبى. ئەدەبیاتی رىالیستى کرماشان ھەلگى ھەرھەنگى ژيان و حیکایەتى نەو ھەکانى رابردوون کە رەنگە زەحمەت بێت بۆ ئەدیبىکی کورد بە بى شەرەزایى و ئاشناىتى لەگەڵ ئەو جۆرە لە ھەرھەنگى ژيان، شاکارىکی جوان و بەپىزى ئەدەبى پىشکەش بکا.

لە ئێو ئەدەبیاتی کلاسیکی کوردی ناوچەکانى کرماشان و ئىلامدا، بەیت و ھەلبەستى کەسانىک لە وینەى «ئەلماسخان کەنوولەبى، شاکە و خان مەسویر، مەلەپەریشان دینەو ھەرى، سەى یاقوو مایبەشتى و غولامرەزا ئەرکەوازى»، ئىستاش لە لای خۆینەرانی کورد خاوەنى پېگەى تایبەتن.

لە دواى ئەو بەشە لە شاعیرانى ئەدەبى کلاسیک، بەرھەمى ھەردووک شاعیری بەناو و دەنگى کرماشان «شامى کرماشانى و پەرتەو کرماشانى» ھەزایەکی تازەیان لە بزاقى ئەدەبى باشوورى خۆرھەلاتى کوردستان ھینایە کایەو کە ھەتا ئىستا بەرھەنگ و خۆینەرى ھەلبەستەکانیان زۆرن. ھەردووک شاعیر، لە ئەو پەرى رەوانبىژى و ھەست ناسکیدا ھەلبەستیان ھەک خواستىکی ھەروونى پىشکەش بە کۆمەلگە کردووە. ئەوان ھەرھەا توانیان جىگای شیاوى شیعرى کوردى لە زىدى خۆیان دەسنیشان بکەن.

لە شىعرەكانى «شامى» دا دەرد و پەنج و نايەكسانىيەكانى نىو كۆمەلگە بە جوانى وينا كراوه. شامى بە زمانى سادە باس لە ھەژارى و دەستەنگىي چىنى بىيەشى كۆمەلگە دەكا. «پەرتەو كرماشانى» ىش بە شىعرى «ئەرمەنى» تەكنىك و دارشتنىكى تازەى لە شىعرى كوردىدا بەكار ھىنا كە ھەتا ئىستاش ئەو شىو ە لە شىعرى پەرتەو خوینەرى خوى ھەيە. بە تايبەت غەزەلە كوردىيەكانى زۆرتەر بوونەتە جىگای سەرنجى خوینەرانى كورد.

ئەدەبى ھاوچەرخى کوردى لە کرماشان و ئیلام

شیعەری ھاوچەرخى کوردى لە کرماشان و ئیلام لە ڕووى فۆرم و ساختارەوه دابەش دەکری بە سەر دوو بەشى ھاوچەرخ و نویدا. لە شیعەری ھاوچەرخى کوردیى خواروودا، شاعیران لە ژێر کاریگەریی ئەدەبى کلاسیکدا شیعەریان نووسیوه، بەلام شیعەری نوێى کوردیى خواروو خاوەنى شیواز و فۆرمى شیعەری ئازادە.

لە دەیهى حەفتای هەتاویدا شاعیران و نووسەرانی کورد لە کرماشان و ئیلام بوو گەشەپێدانی زمان و ئەدەبیاتی کوردی، تەنیا پشتیان بە بەرھەمە شیعەرییەکانى شامى و پەرتەو نەبەست، بەلکوو بزاڤیکى ئەدەبى بەرھەمەدانى دەست پێکردو، کە ئەم بزاڤە هەتا ئیستا لە گەشەکردن و پەرەسەندنایە. شاعیران و نووسەرانی قۆناغى ئەدەبى نوێ لە سەر بڤەمەى ئەدەبى فۆلکلۆر و ئەدەبیاتی جیهانى دەنووسن و

به رهه مه ئه ده بیهه کانی خۆیان چاپ و بلاو ده که نه وه. له شاعیرانی بزاقی ئه ده بیی ئه و پۆی باشووری خۆره لاتێ کوردستان ده توانین ئاماره به که سانیکێ وهک «په رته و کرماشانی، فه ره اد عه زیزی، سه عید عباده تیان، عه لی ئۆلفه تی، عه لی فه یلی، زاهر سارایی، جه لیل ئاهه نگه رنژاد، په زا مه و زوونی، فه ریاد شیر، عه لیره زا خانی، عه لی حاته می، ناهید محه مه دی، مه سه وود قه نه بری، سیامه ک نه جه فی، عه لیره زا یه عقوقوبی، فه ره اد شامرادیان، عه لی محه مه د محه مه دی، بیه رۆز یاسمی، په رویز به نه فشی، چه نگیز ئقبالی، شیردل ئیلپوور، که یومه رس به له ده، له ک ئه میر، قاسم ئه رژه نگ، ئاره ش ئه فزه لی، کاوه خوسره وی، ئه بووزهر کوردپوور، ناهید محه مه دی، سۆما ئه مینی، سومه یه میهری، مه ریهم نه جه فی، مه هوه ش سلیمان پوور، فه رزاد سه فه ره، ئیحسان نه جه فی، سارۆ خوسره وی، هوما یوون عه باسی، محه مه د مرادی نساری، مه یسه م خورانی، ئومید زاهری، ئسلام شاه مرادی، که ره مپه زا که ره می، په زا جه مشیدی، توره ج ئه سپه ری، جه مشید وه یسی و.... هتد بکه ین.

ئه لبه ت به ده ر له پرۆسه ی شیعر و چیرۆکی مودیرنی کوردی، که سانیک وهک «عه باس جه لیلیان، ژیار جه هانفهرد، دوکتۆر فه ره اد عزه دیزاده، عه لیره زا که له ور و سیامه ک نه جه فی» له بواری لیکۆلینه وهی ئه ده بی و کۆکردنه وهی ئه ده بیاتی زاره کی (شه فاهی) هه نگاوی باش و به رچاویان هه لگرتووه. ئه و که سانه توانیویانه زۆریک له «ئه فسانه»، «په ندی پیشینیان»، «شانامه ی کوردی»، «به یت»، «لایه لایه» و «وشه ی کوردی»ی ناوچه کانی کرماشان و ئیلام کۆبکه نه وه و چاپیان بکه ن.

چالاکانى ئەدەبىي باشوورى خۆرھەلاتى كوردستان، لە دەستپېكدا لە گۆشار و بۆلۆكراوەكانى وەك: «ئاوێەر»، «سروە» و «ئاوێنە» دا ئەزموونى ئەدەبىي خۆيان تاقى كردهووە. ھەر ئەم ئەزموون و تاقىكارىيە بوو بە بەردى بناغەى پڕۆسەيەكى ئەدەبىي كوردى لە كرماشان و ئىلام كە ئەم پڕۆسەيە پۆژ لە دواى پۆژ لە پەرەسەندنداىە.

پێوەندىي نێوان شاعير و نووسەرانى كرماشان و ئىلام لە گەل ناوھەندە ئەدەبىيەكانى باشوورى كوردستان و ئاشناى تىيان لە گەل بەرھەمى ئەدەبىي شاعيران و نووسەرانى گەورەى ئەو بەشەى وڵات، پتر بوو بە ھۆكارى دڵگەرمىي چالاکانى ئەدەبىي كرماشان و ئىلام. زۆرىك لە شاعيرانى كرماشان و ئىلام نايشارنەووە كە كارىگەريي شيعرى شاعيرانى ناسراوى باشوورى كوردستان، وەك: «شېركۆ بېكەس»، «عەبدوللا پەشىو» و «لەتيف ھەلمەت»، بەسەر كارەكانىانەووە ديارە.

بە تايبەت زۆر گرینگ بوو بۆ چالاکانى ئەدەبىي و فەرھەنگىي كرماشان و ئىلام بتوانن لە بەرانبەرى سياستى ئاسىميلاسيۆنى فەرھەنگى و زمانىي كوردى لە كرماشان، وەك نووسەرى كورد بێنە مەيدانى چالاکىي ئەدەبىي و بوونى خۆيان بسەلمێنن. ئەوان ئىستائىدى گەيشتون بەو باوەرەى كە بە كوردى بنووسن و بەرھەمەكانى خۆيان بە زمانى كوردى چاپ و بۆلۆ بکەنەووە.

لە پڕۆسەى ئەدەبىي دەيەى ھەفتا تا ئىستا، سەدان بەرھەمى شيعرى، چيرۆك، لىكۆلێنەووە و ھەرگىران چاپ و بۆلۆ بوونەتەووە. كوردى نووسين و بە كارھێنانى پێنووسى ستانداردى كوردى يەكێك لە كارە

گرنگ و بهرچاوهکانی ئەو بەشە لە چالاکانی ئەدەبیی کرماشان و ئیلامە. زۆربەیان بەو قەناعەتە گەشتوون کە دەقیکی کوردی دەبی بە پینووسی ستانداردی کوردی بنووسری، بەلام بە گشتی هەتا ئیستا بەردەنگی شیعری کوردی خوارووە گەل پینووسی کوردیدا ئاشنا نییە. ئەمە بەو مانایە کە زمانی کوردی لە کرماشان بە ھۆی ئاسیمیلاسیۆنی فەرھەنگی لەگەڵ کیشەی پینووس بەرھەوروو و میژووی کوردی نووسینی لەم دەقەرە ئەوەندە بەربلۆ نییە تا خۆینەر و بەردەنگی کورد، لەگەڵ پینووسی کوردی ئاشنا بی. پێشتر زۆربەیی بابەتە ئەدەبییەکانی کرماشان و ئیلام بە پینووسی فارسی دەنووسران، کە ئەمە لە بواری دەنگ و «ئاوا»وە کیشەی بۆ زمانی کوردی دروست کردبوو؛ لە بەر ئەوەی لە زمانی کوردیدا ئەو شتەیی بیژە دەکری وەک خۆی دەنووسری، بەلام ئەگەر ویستت دەقیکی کوردی بە پینووسی فارسی بنووسی، وشەکان وەک خۆیان نانووسری و دەنگەکان ناتەواو دەبن.

ھەر یەک لە «سەعید عبادەتیان» و «عەلی ئۆلفەتی» بەدەر لە ئەزموونی باش و سەرکەوتووێیان لە شیعری نەریتی و کلاسیک، بە تایبەت غەزەل، توانیویانە تا رادەیەک بە نووسینی شیعری نوێ، روانین و روانگەیی بەردەنگی کورد بگۆرن و لایەنگر بۆ شیعری نوێی کوردی لە باشووری خۆرھەلاتی کوردستان پەیدا بکەن. بەلام ھەتا ئیستا، پێوەر و خەسلەتە تازەکانی شیعری کوردی، بە شیوەی بنەمایی و گشتگیر لای خۆینەری کورد لەو دەقەرە دەستنیشان نەکراون.

شاعىرانى كرماشان و ئىلام بە دور لە دىاردەى دەمارگرژى و بە روانىنىكى تەواو مرقۇدۆستىيەو مامەلە لەگەل شىعر دەكەن. رەوت و رېبازى شىعرى شاعىرانى كرماشان و ئىلام بە شىوہى زەق و بەرچاۋ ناچىتە چوارچىوہى ئەدەبى بەرگرى و نەتەوہىيى و ھەر ئەم شىۋازە لە تىروانىنيان بۆ دونىاي ئەدەب وای كردوۋە باشتر لەگەل بەردەنگ و خوينەرانى خويان پەيوەندى ساز بکەن. ھەرچەند ئەگەر بە دىۋىكى دىكەدا چاۋ لە پرۆسەى ئەدەبىيى باشوورى خۆرھەلاتى كوردستان بکەين، دەبىنن كە لە گەورە شارىكى ۋەك كرماشان كە سىياسەتى ئاسىمىلاسيۆنى زمانى و فەرھەنگى تىيدا پەيرەو دەكرى، نووسىن بە زمانى كوردى خۆى لە خويدا جۆرىكە لە ھەولدان بۆ بەرجەستە كردن و زىندوو راگرتنى ناسنامەى فەرھەنگى و نەتەوہىيى.

شاعىرانى كرماشان و ئىلام پىيان وايە شىعر دەلاقەيەكى جىاۋازە لە دونىاي پر لە فېل و درۆ. شىعر لای ئەوان ئەو دۆخە ئارام و دلخوازەيە كە دەبىتە ئاسمانى سەربەستى لە خەيالىاندا، خەيالىك كە تالى و ژانى كۆمەلگە لە كايەى زمانى شىعرييان رەنگدانەوہى ھەيە. پرۆسەى ئەدەبىيى دەيەى ھەفتا لە كرماشان و ئىلام تەنيا لە پووى سۆز و خۆشەويستىيەو مامەلە لەگەل دونىاي شىعر ناك، بەلكوو بە روانىنىكى فەلسەفییانەو دەروانىتە دياردەكانى كۆمەلگەى مرقۇايەتى. بە تايبەت ئەم جۆرە روانىنە زۆرتەر لە شىعرەكانى «سەعيد عبادەتيان» و «عەلى ئولفەتى» دا رەنگدانەوہى ھەيە.

ئەدەبىياتى گۇرانى

بە راي زۆرىك لە لىكۆلەرانى زمان و ويژهى كوردى، ئەدەبىياتى گۇرانى
لە سەدەكانى چوار و پىنجى كۆچى بە شيوهى زارەكى دەرکەوتووه و
لە سەدەى ھەشتەم دەقى ئەدەبى بەم شيوازه نووسراوه و تا سەدەى
سيانزەى كۆچى زمانى نووسين و ئاخافتن بووه.

لىكۆلەران جەخت لە سەر ئەوه دەكەنەوه كە ويژهى گۇرانى بۆ
ماوهى پىنجسەد سالى لە ناوچەكانى «كەركوك، ھەمەدان، باكورى
لورستان، سەقز، كرماشان، ئىلام، سنە، سليمانى، خانەقين، كفرى و
دەوروبەريان، شيوازى زالى ئەدەبى بووه و بۆ ماوهىەكى زۆر دەورى زمانى
يەكگرتووى ئەدەبىي گىراوه.

بە پىي وتەى تويزەرانى بوارى زمانناسى، شيواز و ئەدەبى گۇرانى
دەبىتە بنەما و دايكى زۆرىك لە زاراوهكانى زمانى كوردى وەك «ھەورامى،
كوردىي خواروو، زازاكى و تا پادەيەك كوردىي ناوہپاست «سۇرانى».

ئەدەبىي ئايىنى يارسان، ئەدەبىي ھىماسى، ئەدەبىياتى لىرىك و عىرفانى، لە ناۋچەكانى ھەورامان، دالاهۆ، شارەزور و لورستان بە شىۋازى گۆرانى بۆلۈپ بۆلۈپتەو. ھەروەھا باۋەرمەندانى ئايىنى ئىسلام لە ناۋچەكە بەشىكى زۆر لە مەۋلودنامە و نزا و پارانەۋەكانى خۇيان بە شىۋازى گۆرانى داپشتوون.

كەلامەكانى ئايىنى يارسان، شانامەي كوردى، ھەلبەست و چىرۆكى ھىماسى و سەرچەم ئەدەبىي لىرىكى ھەتتا سەدەي دوانزەھەم بە شىۋازى گۆرانى نووسراون و ئاخافتن و نووسين بەم شىۋازە ھەتتا ئىستا لە بەشىكى بەرچاۋ لە ناۋچەكانى كوردستان درىژەي ھەيە. ھەروەھا ئەدەبىياتى گۆرانى لە سەردەمى مىرنشيني ئەردەلان تا رادەيەكى زۆر زمانى پەسمى بوو.

چەند نموونەيەك لە شىعەرى ئايىنى يارسان

(بەھلول دانا)

لە چەرخى دووھەي كۆچى:

ئەو واتەي ياران، ئەو واتەي ياران
ئىمە دىۋانەين، ئەو واتەي ياران
ھەنى مەگىلىن، يەك يەكى شاران
تا زىندە كەرىم، ئايىن ئىران

واتە: بە واتەي ياران، ئىمە دىۋانەين، ئىمە شار بە شار دەگەرىين بۆ
زىندەو كەردنەۋەي ئايىنى ئىران.

شاخوشين لورستانى

(۲۰۶-۲۶۷ ى كۆچى)

يارسان وەرا، يارسان وەرا
رايى ھەق پاسبىيەن بەرئانان وەرا
پاكى و راستى و نىكى و پەدا
قەدەم وە قەدەم تا وە مەنزىگا

واتە: رېگايى ھەق پاسبىيە و پىويستە بەم رېگەيەدا برۆن و تا پۆزى
ئاخرەت و پاكى، راستى، چاكى و بەخشين بگەنە دروشمى خۆتان.

بابا سەرھەنگ دەودانى

(۳۲۴ ى كۆچى)

سەرھەنگ دەودان، سەرھەنگ دەودان
ئەزكە نامى من سەرھەنگ دەودان
چەنى ئىرمانان مەگىلىم ھەردان
مەكۆشم پەرى ئايىن كوردان

واتە: من ناوم سەرھەنگى دەودانە، لە گەل پير و رېبەرانى ئايىنى
يارى ھەرد و دۆل دەگەرپىم و تىدەكۆشم بۆ بلاکردنەو و پەرەپىدانى ئايىنى
كوردان.

سولتان سەھاك

(۶۲۲-) ى كۆچى ھەتاۋى

رايى ھەق تاقىقەن، رايى ھەق تاقىقەن
ھەركەس بگىرۆ رايى ھەق تاقىقەن
وئىش جىياكەرۆ چە بەد مەخلووقى
بىزار بوو نە دىن راگەسى شەقىقى
ئەزم عاشقش ئادەيش مەعشوقەن
چەسى سەر و چەو سەر مەدەيش مەزەقەن

واتە: رېسى ھەق دروست و ئەكىدە، ھەركەس رېسى ھەق بگىرۆ
ئەو دەقىق و تەواۋە. ئەو كەسە دەبى خۆى لە بەد مەخلووقى و غاران
جىياكاتەو، ئەۋكات لە ھەرچوار تەرەفەو لەزەتى يارى ھەيە.

مەبەست لەم كەلامە، دوونا و دوونى رۆحە، مەبەستى تى كە رېگەسى
ھەقىقەت نىسبى ھەركەس ئىك ناپىت، بەلكو تەنبا نىسبى ئەوانە دەبىت
ئەم رېگەيان تاقىكر دىتەو و ھەك يارىك لە ناپاكى بىزار بىت، بۆيە
جەخت دەكاتەو و دەلىت، من ئاشقى ئەم جۆرە كەسانەم كە خويان
دەناسن، چ لە جامەدا يان لە دونىاي رۆحدا، ئەمانە بۆ من جازبەيان
ھەيە و كەمەندكىش دەكەن.

تېبىنى: تاقىق لە ھەوراميا بە ماناى دەقىق دىت.

شاتەيموور بانيارانى

(۱۸۳۰-۱۸۵۶)

ياران مەرئەوسا تەيموور دىلشاد بۆ
ئازادى مەخلۇق، دادىپەسى داد بۆ
غولامان نە جەور جىيەن ئازاد بۆ
دۆسان پەي مەردان كار وە مەزاد بۆ

واتە: ياران! تەيموور ئەو كاتە دىلى شاد دەپىت كە خەلك و گشت
گيانداران ئازاد بن و دادپەرەرى لە ئارادا بىت.

نموونه يەك لە شيعرى شانامەى كوردى:

وہ ختى پیلە تەن، تووراندا شکەس
بەرزوو جەهانجوو ئاوەردەش وە دەس
هۆرگىلا نە جەنگ شای ئێران دیار
نە قلای زابل، سپادا قەرار

نموونه يەك لە مەنزوومەى خورشید و خەرامان:

دومای ئسم زات دەهەندەى داوەر
بشیم وە سەر وەخت عادلىشای خاوەر
ژە روى شاهنامە من کەردم نگا
ئى داستانە وە زەینم ئاما
فەردى ژە داستان وىەردەى وەربین
ماجرای مەبنەت شای خاوەر زەمین

غولامپەزا ئەركەۋازى

(۱۲۷۵ - ۱۸۴۰)

وہ باوہ یال دیم، وہ باوہ یال دیم
ئەۋرۋو واوہ یلا وہ باوہ یال دیم
حەۋاس پەرىشان، حالش بى حال دیم
سەرتاپا بەرگش سیا زوخال دیم
سەرقولەى کاوان وہ سیا تەم دیم
دەرختان ژە خەم چتو چەۋگان چەم دیم

خانای قوبادى

(۱۱۹۱ - ۱۱۱۵)

راستەن مەۋاچان فارسى شەكەرەن
كوردى، جە فارسى بەل شىرىنتەرەن
بە لەفز كوردى، كوردستان تەمام
بېش بوان مە حزوز باقى والسلام

ۋاتە: راستە دەلېن فارسى شەكەرە، بەلام كوردى لە فارسى زۆر
شىرىنتەرە . ھەموو خەلكى كوردستان شادومانن بە پەيىقى كوردى.

سەى ياقوو مايدەشتى

(۱۲۹۲-۱۲۲۹)

زاھىد ھەرامەن، زاھىد ھەرامەن
زاھىد زىنگانى ۋە تو ھەرامەن
نە شوورت ۋە سەر، نە پات ۋە دامەن
نە ھەرگىز مەجلىس ە شىقت مەقامەن
مەسجد نشىنىى دور جە باسانى
بىي خەۋەر ژە ئىش مەزەى خاسانى

مەۋلەۋى تاۋەگۈزى

(۱۲۹۹ - ۱۲۲۱)

نە دل ئەۋلەن، نە ھۆش ئەۋ ھۆشەن
نە قام ئەۋ قامەن، نە گۆش ئەۋ گۆشەن
ھەركاتى زاناي فەلەك نەردى شەند
ۋىنەى ھام جامان، جامام ۋە جامەند

شىۋەزارى كوردىي خواروو

دەقى ئەدەبىي بە شىۋەزارى كوردىي خواروو (باشوورى) كە بنزاراۋەكانى
زمانى كوردى ۋەك «كەلھورى، لەكى و فەيلى» لە خۆ دەگرى، لە چاۋ
مىژۋوى ئەدەبىي گۆرانى زۆر كۆن نىيە. زۆرىك لە شارەزايانى زمانى
كوردى لەو بىرۋايەدان سەرەتاي سەرھەلدانى نووسىنى دەقى ئەدەبىي
بەم شىۋەزارە، دەگەرپىتەۋە بۆ سەدەي ھەژدەھەمى زايىنى و ھەردووك
شاعىرى ناسراۋى باشوورى خۆرھەلاتى كوردستان واتا «شاكە و خان
مەسۋىر» ئەو كات بەم شىۋەزارە ھەلبەستىيان ھۆنىۋەتەۋە. ئەلبەت
شىۋەزارى كوردىي خواروو، لە سەدەكانى پىشتىرىش ۋەك زمانى ئاخافتن
ھەبۋو، بەلام لەبەر كارىگەرىي شىۋازى گۆرانى، كەمتر گرنگى بەم
شىۋەزارە دراۋە. زۆرىك لە شاعىرانى ناسراۋى ناۋچەكە ۋەكوو «ئەلماس
خان كەنوولەيى، غولامپەزا ئەركەۋازى و سەي ياقوو مايىدەشتى»، بە
شىۋازى گۆرانى ھەلبەستىيان نووسىۋە.

ئەدەبىي كوردىيى خواروو، لە پاش سەد و پەنجا سال بېدەنگى سەرى
 ھەلداۋەتەۋە و ئىستا زۆربەي نووسەران و چالاكانى ئەدەبىي و ھەرھەنگى
 لە ناوچەكانى كرماشان، ئىلام، خانەقەين و كوردانى ھەيلى لە بەغدا، بەم
 شىۋەزارە بەرھەمەكانى خۇيان دەنووسن و چاپ و بلاۋيان دەكەنەۋە.

لە ئەدەبىياتى ھاۋچەرخى كوردىيى خواروودا كاتىك كەسانىك لە
 وینەي «شامى كرماشانى و دواتر پەرتەو كرماشانى» سەرھەلدەدەن و بە
 شىۋەزارى كوردىيى خواروو دەنووسن، خەلكى كرماشان و ئىلام بە تايبەت
 چالاكانى ھەرھەنگى و ئەدەبىي پىتر ھەست بە گرنكىيى زمانى دايكىيى
 خۇيان دەكەن و بەرھەمەكانى خۇيان بەم شىۋەزارە چاپ و بلاۋ دەكەنەۋە.
 لە دەيەي ھەفتاي ھەتاۋى پرۆسەيەكى جەدى و گشتگىر لە باشوورى
 پۆژھەلاتى كوردستان سەرى ھەلداۋە كە ئەم پرۆسەيە پۆژ لە داۋى پۆژ
 پەرە دەستىنەيت. سەرچەم شاعىران و نووسەرانى نىو ئەم پرۆسەيە بە
 شىۋەزارى كوردىيى خواروو بەرھەمەكانى خۇيان چاپ و بلاۋ دەكەنەۋە.

چەند نموونەيەك لە شىعرى كوردىيى خواروو:

شاكە و خان مەسویر بە شىعر ۆلامى يەكتر دەدەنەۋە:

شاكە دەپرسەيت:

«خان مەسویر چەتە، مەس و خومارى

مەر جويایى مەلھەم كام دەردەدارى»

خان مهسوير ولام دٻداتٻه وه:

»شاكه شارئي ديم! شاكه شارئي ديم
وه ديدٻت قه سه مٽه جه و شارئي ديم
بازاري له برج سه رمناري ديم
شه ربه تي وه دس دڪانداري ديم
دو باز شه شدانگ له يه ڪ سه ريوش ديم
ٿوري يي ٽه زيم له يه ڪ خرووش ديم»
شاكه ولامي خان مهسوير دٻداتٻه وه و دٻلي:

»په ريت بواچم ماناي ٽه و شاره
بازار خوله شه، سه ر خو مناره
شه ربه ت خو دمه، دم دڪانداره
دو باز خو چه مه له يه ڪ سه ريوشه
ٿوري خو زولفه له بان گووشه»

نموونه يه ڪ له شييري فولڪلور:
خانم خوهي خاسه، خانم خوهي خاسه
ناوسينانه گهي، باري قوماشه

خانم بالابه رز، يه وه ڪوو چيده
دل گهم بردي، له ڪوو هيشتيده؟

خانم گيان خوه، گيان براگه د
نیشانم بيبييه، ڪه مهر تلاگه د

چەند نموونە يەككە لە شىعرى كلاسكى كوردىي خواروۋ:

شامى كرماشانى

خيش و بېگانه بزائن قاتل گيانم تونى
 باعس ئاھ و فەغان شام ھجرانم تونى
 بىئى سەبەب باران ديدە دامەن كەس تەر نە كەرد
 مايەمى ئەشك عەيان و ئاھ پنهانم تونى
 خوەم شناسم دو زوخاو ديدە و ئارام دل
 توھمەت ناحەق وەكى كەم؟ بېئوفا زانم تونى

پەرتە و كرماشانى

پيالەمى چىنىيە چەرخ چەوانت
 وە زەنجىرم لە حەلقەمى زولفەكانت
 شەمامەت ھاتە دەس باخت سەمەر دا
 تو خوەشبە ئەر لە دەسچى باخەوانت

عەلى ئولفەتى

ئۆشەن كەم بگىر خوو خەمەد نىيە يلى
 خوەد دۆنىدە چە و يەمى كەپو وە يلى
 خەلات مەجنوون وە بالام بىرياس
 بىل تا بگىرم ھاوگىس لە يلى

سه عيد عبادەتيان «بانان»

كزه‌ي وه‌فره‌ لټول نيشته‌ وه‌ئى شانم
پيرى له‌ پټيله‌ خوه‌ئى دا نيشانم
يه‌ وه‌فر نييه‌ يه‌ پيرى منه
ورينه‌ي خيال لگيري منه

جه‌ ليل ئاهه‌نگه‌رنژاد

هه‌مقشه‌ ئه‌تر جاران ت واري
شكووفه‌ي شه‌وق داران ت واري
ئه‌گه‌ر ئاهوو خيال م چۆزه‌ ده‌يدن
سه‌فای سه‌وز وه‌هاران ت واري

ره‌زا مه‌وزووني

يه‌ي شه‌و ئه‌گه‌ر بچيدن باله‌ وگرم له‌ شووند
كه‌ش و كټويه‌ و بياوان يه‌ك يه‌ك برم له‌ شووند
كه‌وشه‌ شره‌ كه‌مه‌ و يا، رټونه‌م له‌ ئه‌و هه‌نازه
يا گه‌ر ره‌سم وه‌پيدا يا گه‌ر مرم له‌ شووند

مەھودىش سىيمانپوور

چەود رەنگىنتىرىن فەسلەيل سالا
لېيود دەريايى و ئاۋىي زۇلا
جەھان گىشتى لە شووند كىر دىيە كوۋچ
زوانم لە بە ياند لال لالا

كاۋە خوسرەوى

ئە و روۋژە جەژنە كە من لە لاد بىم
تە وافچى دايم بە رزى بالاد بىم
ھەر خوەد سەرچەوھى زنگانى منى
ھىناى گ روۋژى لە پاى بالاد بىم

پېشەنگانى شىعرى كلاسىك و ھاۋچەرخى كوردىي خواروو

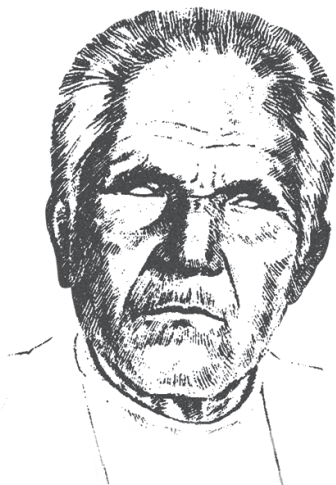
شاعىرانى كرماشان و ئىلام، عاشقانه دەنووسن و ھونەرمەندانە لە گەل دۇنيای شىعر و ئەدەبىيات مامەلە دەكەن. شىعرەكانيان لە كەش و ھەوايەكى تازەدا دىنە نووساندن. بە جۆرىك كە خەلك بە گشتى و چىنى پۆشنىير و خويندەوار بە تايبەتى بوونەتە ھۆگرى بەرھەمەكانيان.

لە شىعرى ھاۋچەرخى كوردىي خواروودا، دەرد و ژانى گەورەى مرۆف بە باشى ھەست پى دەكرى. شاعىرانى نووخوازى كرماشان و ئىلام چىدى لە بازنەى سوننەتى و ئوستوورەييدا بە سادەيى شىعر نانووسن، بەلكوو بە شىوہى ئەورۆيى و مودىرن دەنووسن، بەلام لە پاشخانى ئەدەبى زارەكى و فۆلكلۆر كەلك وەردەگرن، لە بەر ئەوہى ئەدەبى فۆلكلۆر يەكەك لە كۆلەكە گرینگەكانى پاراستنى شىوہەزارى كوردىي خوارووہ لە كرماشان و ئىلام.

له نێو شاعیرانی باشووری خۆرهللاتی کوردستان هه ریه ک له « شامی کرماشانی، په رته و کرماشانی، سه عید عباده تیان و عه لی ئولفه تی» له شیعرى عه رووزی «کلاسیک» و شیعرى ئازاددا پێشه نگی.

فۆرم و نێوه پۆکی شیعرى ئهم چوار شاعیره پتر جیگای سه رنج و ده کری شروقه ی جیا جیا بو هله به سه ته کانیا ن بکری ت. ته واوی پیکهاته کانی شیعر وه ک زمان، خه یال، هه ست و وینه، له شیعرى ئهم شاعیرانه دا به دی ده کری ت و هه رکامه یان خاوه نی زمان و تایبه ته ندی شیعرى تایبه ت به خویانن. په وان بیژی، مۆسیقا و هارمۆنی شیعرى ئهم شاعیرانه زۆر په نگینن. ئه وان پیا ن وایه ئه رکی شاعیر ئه وه نییه ته نیا وشه به دوا ی یه کدا ریز بکات، به لکو و پێویست و گرینگه شاعیر هه مو و پیکهاته شیعریه کان په چاو بکات و دوو جار به داهینانی خو ی به ره ه میکی به پیزی هونه ریی پێشکه ش به کۆمه لگه بکات.

بو ئاشنا بوونی زۆتر له گه ل شیعرى شاعیرانی پێشه نگی کوردی خوارو، ئاماژه یه ک ده که مه په یامی شیعرى و هه لویستی هونه رمه ندانه ی ئه و چوار شاعیره ی که له سه ره وه ئاماژه م به ناوه کانیا ن کردوه.



شامى کرماشانى
(۱۳۶۲ - ۱۲۹۶)

هه‌لبه‌ستوانى نه‌خوینده‌وارى کورد، شامراد کرماشانى ناسراو به «شامى کرماشانى» له‌ سالى ۱۲۹۶ى هه‌تاوى له‌ گه‌ره‌كى چه‌نانى شارى کرماشان له‌ دايك بووه. به‌ هۆى تووشبوونى به‌ نه‌خۆشى ئاوه‌، له‌ ته‌مه‌نى چوارده‌ سالان هه‌ر دوو چاوى له‌ ده‌ست داوه. له‌ ته‌مه‌نى منالیدا، باوك و دايكى كۆچى دوايى ده‌كه‌ن. ئه‌و له‌ نيعمه‌تى خویندن بێبه‌ش بووه و بۆ بژیوى ژيانى خۆى كارى ده‌ستگيرى و «ورده‌واله‌ فرۆشى»ى كردووه و ده‌ستى بۆ هه‌يچ كه‌سيك دريژ نه‌كردووه.

شامى دەكەۋىتتە ژېر كارىگەرىيى شىيىرى شاعىرانى كلاسكىي فارس لەو سەردەمەدا و خولىيى شىيىرنووسىنى لا دروس دەبىت، بەلام ئەو بە زمانى دايكىي خۇي شىيىرى نووسىو. شىيىركانى شامى سادەن، بەلام ھەلگىرى پەيام و نىۋەپۇكى بەرزى ئىنسانىن. شاعىر لە شىيىركانىدا پەنجە دەخاتە سەر دىاردە كۆمەلەيتى و سىياسىيەكانى ۆلات و بەرگىرى لە خەلكى ھەزار و چىنى بىيەشى كۆمەلگە دەكات. شامى بۇ ھۆنىنەۋى شىيىركانى، زۆر بە جوانى كەلكى لە وشە، زاراۋە و پەندى كوردى ۋەرگرتوۋە.

شامى شاعىرى شىيىرى ەرووزىيە و لە دەربىنى شىيىرىدا زۆر ھونەرمەندانە مامەلەي لە گەل فۆرم و پىكھاتەي شىيىرىدا كىردوۋە. شىيىركانى شامى كرماشانى، لە كىتپىكىدا لە ژېر ناۋى «چەپكە گۆل» لە لايەن ماجد مەردۇخ پۇحانپىيەۋە چاپ و بلاۋ كرايەۋە. مامۇستا ھەزار پىشەكىي بۇ دىۋانى چەپكە گۆل نووسىوۋە بەم جۆرە باس لە كارىگەرىيى شىيىرى شامى دەكات: «كۆمەلە شىيىرى شامى، كوردى كرماشانىم خويندەۋە. دەگەل ھەر شىيىرىكىدا بزەم دەھاتە سەر لىۋان و كزەم لە جەرگەۋە دەھات. زەردەخەنەم دىت، بە سەر گىران ھەلكىشراۋە. خەم و مەينەت، بە بىزەنگى گەپ و گالته، دابىژراۋە. ھەناسەي سارد، لە دىكىي گەرم و بە كۆل ھاتۆتە دەر».

شامى كرماشانى ۱۳۶۲ى ھەتاۋى مالاۋايى لە ژيان كىرد.

شامى لە شىعەرى «ۆلم كە» پەریشانى و نەرەزايە تىبى خۆى لە ژيانى
پەر لە پەنج و نايە كسانى كۆمەلگە و ئىنا دەكات. شاعىر لەم ھەلبەستەدا
بە دواى دەرمانى دەرەكانىدا دەگەپىت و دەلى:

«پەریشانم پەریشانم، ۆلم كە!
دوچار دەرد پەنھانم، ۆلم كە!
وہ دەردم ئاشنا كەردى نە كەردى
ستەمگەر فكر دەرمانم، ۆلم كە»

شامى، ھاۋكات قەبولىشى دەكات كە چەپگەردى گەردوون تا سەر بە
كامى دلى ھىچ كەس نابىت و پىيى وايە مرۆف بو ئەو خولقاۋە لە گەل
سەختىيەكانى ژيان دەستوپەنجە نەرم بكات و دەلى:

«وہ كام كەس نىيەگەرد چەرخ تا سەر
نە دەرويشم نە سۆلتانم، ۆلم كە!
وہ واوہ يلاى دل ھەر شەو رەوانە
سەرشك غەم وە دامانم، ۆلم كە!»

ئەوہى شامى وەك شاعىرىكى ناسك خەيال و پۆشنەل لە گەل دەرد و
رەنج ئاشنا دەكات، ئەو دياردە سياسى و كۆمەلايەتپانەن كە بوونەتە
ھۆكارى جياۋازىي چىنايەتى و چىنى بەشمەينەتى كۆمەلگەيان لە
ھەموو خۆشىيەكانى ژيان بىبەش كەردوون. بە تايبەت شامى لە شىعەرى
«ۆلم كە»دا باس لە بىبەزىي مرۆفەكان و مردنى شەرەف و وىژدان لە لاي
كەسانى بالادەست، چاۋچنۆك و بەرژەۋەندىخۋاز دەكات و دەلى:

«وہ ئەرۋاح شەرەف سەۋگەندەكە دايم
مەلۇول مەرگە وجدانم، ۋەلم كە!
شەرەف كوشىياد و وجدان جوانە مەرگە بى
وہ بى وجدانى حەيرانم، ۋەلم كە!»

شامى لە شىيەرى «پروين نەۋاتى» دارەخنە لە حكومەتى پاشايەتى ئەو
وہختى ئىران دەگرىت كە لە باتى ئەۋەى گىرنگى بە بەرۋوۋمى خۇمالى و
خەللى جوتيار و ھەزار بىدات، پۇنى ئەمريكايى ھاۋردەى ۋلات دەكرد و بە
قىمەتلىكى گران بە خەللى دەفرۆشت. شامى لە زۆربەى شىيەرەكانىدا قسە
لە گەل خەللى دەكات و بە ۋشەى «خەللى» دەستپىدەكات و دەپەۋى خەللى
بە شەمەينەت لە نەھامەتى و نايەكسانىيەكانى كۆمەلگە ۋشيار بىكاتەۋە.
ۋەك ئەۋەى كە دەلى:

«مەردەم باينە ديار ئەۋەى بەرەختىيە
پۇن خاترجەم ۋەى شارنىيە
پەتۋو فروتم، مەۋج نامە گرەو
ئەرا خەرج و بەرج عەيد سالى نەۋ»

شامى لە نىۋو خەللى زۆرتەر بە شىيەرى «كرانشىنى» ناۋبانگى
دەركردوۋە. ۋەك چۆن ژيانى دەربەدەرى و دوۋرەۋلاتى بوو بە ھەۋىنى
«ئالەى جودايى» مامۇستا ھىمن، ژيانى كرىچىيەتى «شامى» ىش لە
كارۋانسەراى كرماشان، بوو بە ھۆى ئەۋەى شىيەرى «كرانشىنى» ى ئەم
شاعىرە لە دايك بىت و ناۋبانگ دەرىكات.

شاعىر لە شىعەرى كرانشىنىدا باس لە بېسەرپەنايىي خەلكى ھەزار و
گرانىيى كرېي مالى دەكات و زۆر بە جوانى پەردە لە سەر بېدەرەتانيى
ژيانى خەلك ھەلدەداتەو ھە دەلى:

«بەندە يەي نەفەر كرانشىنىم
چقۇ ھەزىر مىردى دايىم غەمىنىم
نە خارچ مەزەب نە جوداس دىنىم
ئەر دوعات گىراس، بکەر نفرىنىم
شاىە دلەي دونيا دىتر نەمىنىم
پاھت بووم لە دەس كرانشىنى
چە بکەم لە دەس كرانشىنى؟
داد ھەركەس بەم ھەقم نىە سىنى»

شىعەرەكانى شامى بە گشتى ئاۋىنەي دەرد و ژانى خەلك بوون.
ئەو يەكەم شاعىرى شىعەرى تەنز و تەشەر بوو ھە كرماشان و زۆرتر
بە زمانى تەنز پەردە لە سەر دەرد و ژانى خەلك ھەلدەداتەو ھە دەلى:

«بازووم ھە غوسە بىەسە بال سەگ
ئىقبالىم پەستەر ھە ئىقبالى سەگ
ھاتم ھەي دونيا من ھە سال سەگ
ھەر شەو نىە خەقم من ھە قال سەگ
نسف شەو ئۆيىشم؛ خوھش ھە حال سەگ
نەكرامال دەيد، نە پالتاۋ سىنى
چە بکەم ھە دەس كرانشىنى؟
داد ھەركەس بەم ھەقم نىە سىنى»

شامى ۋەك شاعىرىكى بەشخوراۋ داۋاى مافى خۆى و خەلكانى
 ھاوشىۋەى خۆى دەكات، بەلام بىبەزەبى و چاۋچنۆكىى چىنى
 بەرژەۋەندىخوازى كۆمەلگە ۋا لە شامى دەكات كۆلى دلى خۆى بە زمانى
 شىعر ھەلپىژى و دىارە دزىۋەكانى نىو كۆمەلگە دەسنىشان بكات.
 شاعىر، تەنانت لە ۋوژە دەترسىت، بمرىت و كرىمالەكەى بەلاۋە بمىنى،
 ئەۋكات خاۋەنمال بىتتە سەر مەزارەكەى و داۋاى كرىمالى لىبكات.
 ۋەك ئەۋەى كە دەلى:

«سەرمانگ ۋە مانگ بايدە ديارم
 ۋە بىل ھەلگەنى سەنگ مەزارم
 بگەى شكەنجە و زەجر و ئازارم
 بۆشى كرا دەيت يا پاسبان بارم؟
 منىش لە ئەلەد سەرم دەرارم
 داد بگەم: ھاۋار، كەفەن كى سىنى؟
 چە بگەم لە دەس كرانشىنى؟
 داد ۋە ھەركەس بەم، ھەقم نىە سىنى»

شامى، ھەروەھا لە شىعرى «كرانشىنى» دا ئاماژە بەۋە دەكات كە لە
 زىد و شارى خۆى ئاۋارەيە و بستىك خاك شك نابات لە سەرى بە
 ئاسۋودەبى بژىت. زولمى خاۋەنمال و بىدەنگى خەلك لە بەرانبەرى
 نايەكسانى كۆمەلايەتى ۋا لە شامى دەكات لە دوايىن دىرەكانى شىعرى
 «كرانشىنى» دا بە دەنگى بەرز ھاۋار بكات و بلى:

«چۆ سەگ و لگەر دەرودەر وە خووم
شەوتا سوب نەخەف، رەنج بێوەر وە خووم
لەگەر وە دونیای دونپەر وەر وە خووم
لە دەس ساحیو مال خوین جگەر وە خووم
مشتی خاک نەیرم، خاک وە سەر وە خووم
لە زیندە ئایەم بێ خەر وەر وە خووم
نیە زانم «شامی» دی تا کە ی مینی؟
چە بکەم لە دەس کرانشینی؟
داد وە هەرکەس بەم، حەقم نیە سینی»

شامی، هر له شیعی کرانشینیدا ئاوازه به دردی هاوبه‌شی
 بیکهاته جیاوازه‌کانی ناو شاری کرماشان ده‌کات و به‌شمه‌ینه‌تی ئه‌وانیش
 به هی خۆی ده‌زانێ و ده‌لێ:

«بیمه سه موونس چه ن گروو به شه ر
لوړ له لوړستان کور له دینه وهر
سنة یی و پاوہ یی، جاف و که مانگه ر
کور و لوړ و فارس، تورک قه زوینی
چه بکه م له ده س کرانشینی؟
داد و هه رکه س به م، حه قم نیه سینی»

شامی، ھەر بە زمانی تەنز و تەشەر پەخنە لە دەسلاستی سیاسی، مەسەلە ی گرانى و بارۆدۆخى ئەو زەمانە دەرگىیت و لە شیعەر ی کدا بە ناوى «داد مللەت» ڕوو بە دوکتور موسەدق، سەرۆک وەزیرانى ئەو کاتى ئێران دەلى:

«نیمی له مللهت دوچار دهردن
له سوب تا غوروب بیکار مه گهردن
وه گورسنه بی وینه می زه عفه ران زهردن
مهرد موبارز مهیدان نه بهردن
زه پ ئه پای ئیوه و شه پ ئه پای ئیمه س؟
دوکتور موسه دق ته کلیمان چه س؟»

شامی کرماشانی، شاعیری چینی هه ژار و به شخوراوی کۆمه لگه
بوو. شیعره کانی شامی پرن له هه لۆیستی به رزی ئینسانی و هه ر ئه و
هه لۆیستانه ی بوونه هۆی نه مری و هه رمانی ناو و شیعره ی ئهم شاعیره
رۆشنده ی کورد.

خۆشه ویستی شامی بۆ زمانی دایکی و نووسینی شیعر به و زمانه،
تا پادهیه ک بوو به هه ویی خه مخۆرانی زمانی کوردی له کرماشان و ئیستاش
زۆریک له نووسه ران و شاعیرانی باشووری خۆره لاتی کوردستان، بۆ
زیندوو راگرتنی زمان و فه ره نگه ی کوردی، رچه ی «شامی» یان گردوو و
جوانترین به ره مه می ئه ده بیی خۆیان به زمانی کوردی پێشکه ش به
گه له که یان ده که ن.



پەرتەو کرماشانی

هه‌لبه‌ستوانى كورد عه‌لى ئه‌شره‌فى نه‌وبه‌تى ناسراو به «په‌رته‌و
كرماشانى» له‌ سالى ۱۳۱۰ى هه‌تاوى له‌ گه‌ره‌كى به‌رزه‌ده‌ماخى شارى
كرماشان له‌ دايك بووه‌.

په‌رته‌و شاعيريكى زۆر ناسراوه‌ له‌ كرماشان و ته‌نانه‌ت له‌ ده‌ره‌وه‌ى
كرماشانىش. ئه‌و شاعيري شيعرى غه‌زه‌له‌ و به‌ هه‌ردووك زمانى كوردى و
فارسى شيعر ده‌نووسىت. ئه‌و پۆ كه‌م كه‌س هه‌يه‌ له‌ كرماشان و كوردستان
له‌ گه‌ل غه‌زه‌له‌ كوردىيه‌كانى په‌رته‌و ئاشنا نه‌بىت. به‌ تايبه‌ت شيعرى
«ئهرمه‌نى» وه‌ك ديارترين هه‌لبه‌ستى كوردىي ئه‌م شاعيره‌ بۆ زۆر كه‌س
ئاشنايه‌. غه‌زه‌له‌ كوردىيه‌كانى په‌رته‌و سه‌رنجى زۆرىك له‌ خوڤنه‌ران و

پەخنەگرانى كوردى بۆلەي خۇي پاكىشاۋە. پەرتەۋ لە تەمەنى شانزە سالىدا دەستى كىردوۋە بە ھۆنىنەۋەي ھەلبەست.

بۆيەكەمىن جار كۆمەلە ھەلبەستى پەرتەۋ لە ژىر ناۋى «كوچە باغيھا» بە زمانەكانى فارسى و كوردى لە لايەن دوكتور محەمەد عەلى سولتانى چاپ و بۆلەي كرايەۋە. شىعەرە كوردىيەكانى ئەم شاعىرە زۆر كەمن، بەلام زۆرتىن لايەنگىران ھەيە.

جوانىي شىعەر ۋە ھەست ۋە خەيالى ناسكى پەرتەۋ، زمانى كوردىي لە كرماشان خۆشەويستىر كىردوۋە. شىعەرى پەرتەۋ ھەلگىرى خەمى مەۋقە لە كۆمەلگەي خۇي. ئەۋ بە زمانى سادە دەنوسىت، بەلام بە شىۋازىكى زۆر ھونەرمەندانە و پىر لە تەكنىكى شىعەرى باس لە خۆشى و ناخۆشىيەكانى كۆمەلگە دەكات. مەۋقە كە غەزەلەكانى پەرتەۋ دەخوئىتەۋە، ھەموو تايىبەتمەندىيەكانى شاعىرىكى سەركەوتوو و خاۋەن ھەست و زەۋق لە ئەۋدا بەدى دەكات. شىعەرەكانى پەيۋەندىي رۆحى و مەعنەۋەي لە گەل خوينەر دروست دەكەن و ئارامى دەبەخشەنە دلى پىر لە ژانى كۆمەلگە. شىعەرى پەرتەۋ بەۋ ئەندازەيەي كۆمەلەيەتتە، ئەۋەندەش پىرە لە پەيام و ھەلۋىستى بەرزى ئىنسانى. لە شىعەرەكانىدا خەم و شادى بەدى دەكرىت. ئەۋ جوانى و سادەيىي ژيانى خەلك بە سەرچاۋەي سووژە و ھەۋىنى شىعەرەكانى خۇي دەزانى و بەيى خۆھەلگىشان، خۆ دەرخستەن و مەنەت بەسەر كەسەۋە كىردەن، كەشكۆلى شىعەرەكانى دەخاتە خەمەتى كۆمەلگە. چەكى دەستى ئەۋ، چىراي جوانى شىعەرە و تەنبا لە

رېڭاى كارىگەرىى شىعەرەكانىيەو تۈانىۋىيە جىڭاى شىاۋى خۆى لە نىۋ
دلى كۆمەلگەدا بىكاتەو.

پەرتەو لە دۋاى «شامى كرماشانى» نەيھىشت چراى جوان و
پەنگىنى زمانى كوردى لە كرماشان خامۆش بىت. شىعەرەكانى ۋەك
شەم لە تارىكىدا ھەلكران و كۆرى عاشقانى ئەدەب و زمانى كوردىيان
پووناك كىردەو. ئەۋىندارانى شىعەرى كوردى بە غەزەلە كوردىيەكانى
پەرتەو سەرەست دەبن. كى ھەيە شىعەرى «ئەرمەنى» بخوئىتتەو ۋە لە
شەۋقى جوانى ئەم غەزەلە ناۋازەيەدا، بە خەيال و ئاۋارەى كۆلان و
گەرەكەكانى كرماشان نەبىت. پەرتەو لەم شىعەرەيدا پەنا دەباتە بەر بادە و
سەرەستانە لە ئەرمەنىيەكەى خۆى دەگەرئ و دەلى:

«ئاۋارەگەى بىچارەگەى بى خانمانم ئەرمەنى
مەلد نىە زانم ھا لە كوۋ، پوۋو و پەۋانم ئەرمەنى
ترسم ۋەگەرەم تا نەكەى، بۆشى بچوو، دەر ۋا نەكەى
ئەمجا م دى دىۋانەگەى ئاگروەگىانم ئەرمەنى»

گرنگى شىعەرى ئەرمەنى بەدەر لە پەۋانبىژى و جوانىيەكەى لەۋە
دايە كە شاعىر دەچىتتە بەر مالى ئەرمەنىيەك و داۋاى مەى لى دەكات،
بەلام لە بەر ئەۋەى لە پەۋشى ئىستاي ۋا تدا مەى ھەرامە و بە
ئازادى ناخورىتتەو، پەرتەو بە دزىيەو داۋاى مەى لە ئەرمەنى دەكات و
قەۋلىشى پى دەدات ناۋى ئاشكرا نەكات و دەلى:

«ئەريەمى كەسى لە دوشمىنى پىرسى شەراۋ لە كووسەنى
وہ گيان ھەرچى كافىرە ئۆشم نىيە زانم ئەرمەنى»

پەرتەو دەيەۋى ئەرمەنى دەرگای لى بکاتەۋە و بەو ئاخىر شەۋە بە
مەى، خەمى دلى خۆى بە با بدات، بۆيە لە كۆلى نابىتەۋە و پىى
دەلى:

«دەرواکە زويتر پەرتەۋە، مېمانەگەى ئاخىر شەۋە
يەى شىيشە لەو بەدەسەۋە پىكە بزانم ئەرمەنى»

پەرتەو شارى خۆى، كرماشانى خۆش دەۋىت و نايەۋى بەجىى
بىلىت. شىيەرى ئەو لە بەرزىى بىستۆن سەردەردىنى و خۆى لە ئاۋىنەى
سەراۋنىلۆفەر ھەلدەكېشى.
شاعىر لە يەكېك لە غەزەلەكانىدا خۆشەۋىستىى خۆى بۆ شارەكەى
كرماشان نىشان دەدات و دەلى:

«شار كرماشان ديار عشقە خاپوورى نەكەين
خەرگ كوورە بنىشم، خاك و ئاۋم ھەريەسە»

يان لە شۋىنېكى دىكەى شىيەرەكەيدا دەلى:

«پروژ تا شەو كاروبارم شىين و شىۋەن كىرنە
تاقۋەسانم ھەريەسە باخ سەراۋم ھەريەسە»

پەرتەو لە ژيانى شاعىرىى خۆيدا، لە ئاست دياردە و پروداۋەكانى
كۆمەلگەكەى بىدەنگ نەبوۋە و زۆر جار ھەلۋىستى نۋاندۋە. ئەو لە

بەرانبەر ئەوانەى كە پىگىرى لە وتەى حەق دەكەن و ئازادى لە مەوۆقەكان
بەر بەست دەكەن دىتە دەنگ و دەلى:

«هەم پەرو بآلم بەسانە هەم دەمم دۆراننە
تا م بووم و حەرف هەق نەوشم جواوم هەرىيەسە»

پەرتەو، بەو جۆرەى لە شىعەرەكانىدا ديارە، شاعىرىكە خوازىارى
عەدالەتە و ناخوازى مافى مەوۆقەكان پىشپىل بكەى، هەر بۆيە دەلى:

«پەرتەو ئەر ئاوارەم و باوان خەراو و دەروەدەر
ئۆشەم ئى زۆلمە نەمىنىد، ناخسەوم هەرىيەسە»

خەم و دەردى دوورى كوردەكان لە يەكتەر، وردىلە گراكانى ناخى
ئەم شاعىرە دەهەژىنى و بە شىعەر خۆشەويستى خۆى بۆ ھاوولالتى و
ھاوزمانانى لە شار و دەقەرەكانى كوردستان نىشان دەدات و ئاوات
دەخوازى گەلەكەى يەكگرتوو بىت و مەشخەلى سەركەوتن لە سەر چىا
سەربەرزەكانى كوردستان بۆ يەكتەر هەلبەن.
وەك ئەوەى كە دەلى:

من كرماشانى و تو كورد بانه
له يەك دۆر و دۆرى دەردمانە
من له بان پەراو، توله ئاربابا
ئەراى يەك ئاگرى واكەيم شەوانە

شيعيرى پهرته و کرماشانی پهنگه له پرووی پوآله تيبه وه ساده و ئاسان بێته پيش چاو، به لام ئه گهر به باشی له نيوه پوکى شيعرهکانى ورد بينه وه، ده بينين خاوهنى پهيامى به رزن. شيعرهکانى پرن له وشيارى کۆمه لايهتى و مافخوازی. پهرته و له کاتيکدا برپار ده دات به زمانى دايکى خۆى شيعر بنووسیت، که له کرماشان سياسهتى ئاسيميله کردنى زوانى کوردی پهره دهستينیت، به لام کارى گهريى شيعره کوردیيهکانى ئهم شاعيره به رادهيهک بوو که جاريکى دیکه زمانى کوردیى لای خه لکى شاره کهى خۆشه ويست کرد. ئه گهر ئه و پو له کرماشان و ئیلام پرۆسهى ئه ده بى به زمانى کوردی دهستى پى کردووه، بىگومان پو له کارى گهريى پهرته و له م مهيدانه دا دياره. ئه گهر شيعرهکانى پهرته و ئه وه نده کارى گهر نه بان، بىگومان پو ژيکى تاييه ت بو پيزگرتنى سالانه له م شاعيره مه زنهى کورد ديارى نه ده کرا.

خۆشه ويستى پهرته و له نيو کۆمه لگه ی خۆى، هه لده گه رپته وه بو به رپرسايه تى ئهم شاعيره له پيوه ندى له گه ل زمانى دايکى خۆى، زمانىک که سالانىک هه ول بو توانده وهى ده دري ت.



عەلى ئۆلفەتى

شاعىرى نوڭخواز، عەلى ئۆلفەتى، سالى ١٣٥٦ى هەتاوى بەرانبەر بە (١٩٧٨ى زايىنى) لە ناچەى «سەرپىل زەهاو»ى سەر بە پارىزگاي کرماشان لەداىک بووه.

ئۆلفەتى، بە دوو زمانى کوردى و فارسى دەنووسىت و جيا لە بوارى شىعر، لە بوارى پەخنەى شىعريشدا چالاکە و يەکپکە لە شاعيره رچەشکين و کارىگەرەکان لە شىعري کوردى خواروو (باشوورى)دا.

ئەو ھەرۈھە يەككە لە پېشەنگانى پرۆسەى ئەدەبىيى دەيەى ھەفتاى ھەتاوى لە كرماشان.

ەلى ئولفەتى، خاۋەنى چەندىن كۆمەلە شىعرى كوردىيە لە فۆرمى كلاسىك و ئازاددا.

شىعرەكانى ەلى ئولفەتى كارىگەرىيى بەرچاۋيان ھەيە لە سەر مۆسىقاى كوردى و تا ئىستا زۆرىك لە ھونەرمەندانى ناسراوى كورد، شىعرەكانى ئەم شاعىرەيان ئاۋىتەى دەنگ و ئاۋازى خۆيان كوردوۋە. كۆمەلىك لە بەرھەمە كوردىيەكانى برىتىن لە: «گەرمەشىن، خۆلەمىشى، سەنەناو، گيان، سزىان ۋەفر، گەرمىيان، لە چىمەنرەيەو، چىمەنە رەيەو و سروىت باشوور».

كاتىك باس لە ئەدەبىياتى ھاۋچەرخ و مودىرنى كوردىيى خواروو (باشوورى) دەكرىت، ناو و ناۋبانگى شىعرەكانى ەلى ئولفەتى ۋەك شاعىرىكى نوىخۋاز دىتە سەر زمان. ئەم شاعىرە ديارەى گۆرپەنى شىعر و ئەدەبى كرماشان، بە پىچەۋانەى شاعىرانى پىش خۆى، كارە ئەدەبىيەكانى جىاۋازن و خاۋەنى دەنگ و سەبكى شىعرى تايبەت بە خۆيەتى. وشە و وىنەى شىعرەكانى ئەم شاعىرە بە پادەيەك جوان و پەۋانن، خوينەر ھەز دەكات بەردەۋام شىعرىكى تازە لەم شاعىرە بخوینىتەۋە.

لە پۋانگەى ئەم شاعىرەۋە، ئەدەبىيات ئەركىكى ئىنسانىيە و دەبى لە خزمەتى خەلكدا بىت بۆ ئەۋەى خەلك لەم رىگەيەۋە ئەۋىندارى زمانى دايكىيى خۆيان بن. ئاخىر كى ھەيە ۋەك ئەو ھەست بە تۋاندنەۋەى

زمانی دایکیی خۆی بکات، ئەوەیش لە گەورە شارێکی کوردستان وەک کرمانشان کە پۆژگارێک مەلەبەند و لانکە ی فەرھەنگ، شارستانیەت، ئایین، ئەدەبیات و موسیقایی کوردی بوو.

ئۆلفەتی، بە باشی و لە نزیکەووە هەستی بە مەترسیی لە ناوچوونی زمانی دایکیی لە میلکانی خۆی دەکات، بە تاییبەت کانتیک لە خوێندنگە پێگە نادریت بە زمانی دایکیی خۆی بخوینێ و بە زمانیک جیا لە زمانی خۆی پەرورە دەبینێت، هەر بۆیە لە شیعری «مەدرەسە» دا دیتە دەنگ و دەلی:

«مەدرەسە یانی:
فاتاخوونی زوان کوردی
تا دەسم چوو گرد
وہ چوو دان لە ناو دەسە یلم
ئێکەش
دالگم بقووە «مادر» و
باوگم بقووە «بابا»

شاعیر، ناچیتە ژێر باری سیاسەتی ئاسیمیلاسیۆنی زمانی و دەستبەرداری زمانی دایکی خۆی نابێت و دەیهوێ لە مەترسیی مردن و لە ناوچوون پزگاری بکات و دەلی:

فرە لە شونڤیا گەردیم
تا تەیران چیم و خوراسان و تەوریز
شەوانە
دەنگ قیژە ی دالگم تید

لە ناو كىف دريای منالېم
نېمە روان
دەنگ ھاوار باوگم تېد
لە ناو مەخشەيل خەت خوار تېم

عەلى ئۆلفەتى، لە وتوڭزىڭدا لە گەل «دەنگى ئازادى» دەلى: شىعرى كوردى نەوبەرانەى ژيانى منە. من ھەر لە سەردەمى منالېدا ھەست و پروانگەم لە پېوھندى لە گەل شىعر جياواز بوو. من بەردەوام ئەو ھەسرەتەم لە دلدا بوو كە بۆ چى بە زمانى دايكىى خۆم نەنووسم. ئەم زمانە چى بەسەر ھاتووھ. بەشىك لە ئەو ھەست و ئىحساسەم ھەلدەگەرېتەوھ بۆ سەر ژيانى رابردووم لە گوند و ئاشنايى و ئاويتە بوونم لە گەل ئەدەبىياتى فۆلكلۆر».

شاعىر، ھەك كەسىك كە زمانەكەى پشتگوڭى خرابىت، باس لە بوونى زاراوھەكەى خۆى لە مېژوودا دەكات و پېى وايە ئەگەر من و تۆ خەمى ئەم زاراوھەيە نەخوين دەمرىت و بۆ خۆمانىش ھەتېو دەكەوين و دەكەوينە ھەتېوخانە، بۆيە جارېكى دىكە لە مەر مەترسىيى سەر زمانەكەى دېتە دەنگ و دەلى:

«زاراوھەي قەدىمىيگم
ك تەنيا ت وھ پېمە و قسە كەيد
ژيان و مەرگم ھا تەك زواندەو
ت زانېد ئەگەر بمرېد

منیش كل كه نه به تیمخانه ییگ؟!

یان ئەنستیتوو زوانه یل مردى

وه پیم قسیه بکه!

وه پیمه و قسیه بکه!

ئۆلفه تی له ئەدەبیاتدا حەزى له راستییە. وهك خۆى دەلى، له بهر نامیهره بانى پرووى له ئەدەبیات کردوو و شیعر به تایبه تی و ئەدەبیات به گشتى به ولاتی هزرىى خۆى ده زانیّت.

ئۆلفه تی له گۆرپانى شیعرى ھاوچەرخى فارسىيشدا، شاعیریكى دیاره، به لام ئەو به بلاوکردنه وهى کۆمه له شیعرى کوردیى «گهرمه شین» توانى سه رنجى خوینه رای کورد بۆ لای زاراوه ی کوردیى خواروو (باشوورى) رابکێشى. شیعره كانى نیو ئەم دیوانه به شیوه ی کلاسیک نووسراون. خوینه ر له گەل خویندنه وهى گهرمه شین به خه یال ده گه رپێته وه بۆ ژيانى رابردووى کورده وارى و دیارده ی کۆچ و کۆچبارى له سروشتى سه رسه وزى ئیلاخ و گهرمه سیردا. کۆچه رپیه كانى ولات پۆلى سه رکىيان هه یه له خولقاندنى دیمه نه دلرفینه كانى نیو گهرمه شین.

شاعیر، سه ره رای باوه رپى قوولى به نوێخوازی و پێشكه وتنه كانى دونیای ئەو پۆ، هه سه رت بۆ ژيانى ساده ی گهرمه سیر ده خوازیّت و ده لى:

«م چه وه رپى چراخ ماله یل گهرمه سیرم

چه ن ساله چوول چوولن کاله یل گهرمه سیرم»

ئۆلفەتى، جارىك لە گەل ھەست و خەيالى شاعيرانەى خۆى بانگمان
دەكات بۆ ژيەر پەشمالىك لە گەرمەسيّر و دەلى:

«دەخيل سەردەۋاگەنى ژيەر دوۋارم ئمشەو
توام چۆئەور تەنيا لە ئيرە بوۋارم ئمشەو»

شاعير لە كۆمەلە شيعرى گەرمەشىندا لە گەل سىروشت و ديمەنى
سەرسەۋىزى ۆلات قسە دەكات و موژدەى ھاتىنى بەھار و گەپانەۋەى
كۆچەرىيەكانى دەدات و دەلى:

دالاموۋ نەچۈۋ ھۆچ ۋەخت لە ھۆرد
ھۆرد نازارەيل لەى خاكە دۆرد
بىلا ۋەھار باى كشتيان تىيەنەو
گوۋوش دەن ۋە نالە و كزەى تەمۆرد

ئۆلفەتى بۆ خۆى دەلى: گەرمەشىن دىارىيەكە بۆ ژنان و پىۋانى ئىل،
بۆ خەم و شادىيەكان، بۆ پابردوۋ و داھاتوۋم. بۆ داھاتويەك كە زۆر سالاۋى
لى دەكەم. مەن پابردوۋم خۆش دەۋى، لە بەر ئەۋەى تەۋاكەرى داھاتوۋمە.

ئۆلفەتى، كاتىك لە شيعرە كلاسىكەكانىدا ۋشەگەلى ۋەك «دوۋار، چىخ،
نەۋو، سەلتە، زوۋن، مېخەك و گولۋەنى «بە كار دىنى، مەبەستى شاعير
ئەۋە نىيە كە ئىمە لە سەردەمى ئىستادا لە كەرەستەى مودىپن كەلك
ۋەرنەگرىن و بە شىۋەى پابردوۋ ژيان بگەين، بەلكو شاعير لە پىگاي

ئەم وشانەۋە پىمان دەلىي كە ئىمە لە مېژوودا خاۋەنى زمان و مىراتى
فەرھەنگىيى تايبەت بە خۇمان بووين كە ئىستا خەرىكە لە بىر دەچنەۋە.

ئۆلفەتى، لە شىعرەكانىدا لە لايەك دەردى دوورى و خەمى ھەلۋەرىنى
گۈلى باخى ژيان دەچىژىت و لە لايەكى دىكەۋە، بەۋە دلخۆشە
كە خاۋەنى «باخى سەراۋە» و خەزان نەيتوانىۋە ھەموو گەلا و گۈلە
جوانەكانى بېستوون و پەراۋ ھەلۋەرىنى، بۆيە دەلىي:

دەرد بېستون نۇرى پەراۋە
منىش لە نۇرىد چەوم پىرئاۋە
خەزان رزانىيە گۈلەيل باخم
تەنبا دلخوشىم باخ سەراۋە

ئۆلفەتى، شاعىرىكى پەشبىن نىيە و لە دواى ھەر لىكدابران و
ونبۈونىك ھىۋاى بە يەكگرتنەۋە و خۆشىي ژيانە، ئەۋىش لە پۇژىكى
واتادارى ۋەك نەۋرۇز، بۆيە پىمان دەلىي:

«دۋارە ھەم يەكە وگىرىم
لە پوۋژ گەۋراتىك، وئىنەى نەۋرۋوز
م سەرجۋۋىي گىزىمە و سەرخۋەشم
تەقىيەيمە يەكەۋ
تماشاي يەك كەيم و خەنىم
چىمن

وهل خه نینمانا
ته نیا مینییم و
تا ئاخر جه هان ژیه یم.»

سه رچاوهی دونیای هه لبه سستی عه لی ئولفه تی، میلکانی ئهم شاعیره یه. میلکانیک که به دریزایی میژوو چه ندین پیکهاته ی ئایینی، زاراهویی و کولتوری له خویدا کۆکردوو هه. هه موو ئهم رهنگ و پیکهاته جیاوازان هه له شیعی عه لی ئولفه تی دا رهنگیان داوه ته وه. سیاهه مانه ی هه ورامی، مووری له کی، که لام و دهنگی ته مبووری یارسان، هوره و ره وایه تی که لهو و به یته کولیایی، دهستیان داوه ته دهستی یهک و دونیای شیعی ئهم شاعریان پیک هیناوه.

وهک ئه وهی که ده لی:

«جافه نیه زانم یا له که، گووران ه یا سنجابیه؟
بالای چناره یا نه یه، که تیکوو ه یا چووتاویه؟
که وکه، که له یان ئاهوو ه؟ به رزه چمان دالاهوو ه
هه ورامیه یا که لهو و نا زار باخ شاهوو ه
تایفه س نیه زانم یا سونی، شیعه س، چمان ئه رمه نی؟
سکته س، زوونه، چووپی ه، سه روینه ه لای گولوه نی
وهی میخه ک ناو وهرقه وه، له چک به ساس ئه یوانیه
وهی سه رزووانه وگردنه نازاره گه ی چه نانیه»

یەکیک لە تاییبەتمەندییە جوانەکانى فەزای شیعەرى ئەم شاعیرە،
لایەنى ئاشتییخوایى و مۆڤدۆستییهى. شاعیر حاشا لە کوشتن و
خوینپەش دەکات و پێی وایە مۆڤەکان لە باتى ئەوێ پەنا بۆ توندوتیژی
بەرن، باشتەر دەستى یارمەتى بۆ یەکتەر درێژ بکەن. ئەو لەم بارەو لە
یەکیک لە ھەلبەستەکانیدا دەلێ:

«تف لە و تفەنگە ک مردن لە دەمى تفید
تف لە دەمى ک پر لە دەسمییهى ت نییه!»

شاعیر، سەرەپای ئەوێ لە زۆر شیعەریدا دەبێتە پراویى مەرگ و
ھەلوەرىن، دیسان پێشبینى دواڕۆژى گەش دەکات و دەلێ:
«دەس تەنیا ئەپای شین کردن نییه
رووژیک تید تا وەپێیان ئەنار بچنیمەو؟»

عەلى ئۆلفەتى، ھەک شاعیریکی نوێخوای و زمانپارای لە زۆربەى
شیعەرەکانیدا وەفادارى و خۆشەویستى خۆى بۆ ئەدەبیاتى فۆلکلۆر و
شاعیرانى پێش خۆى نیشان دەدات و پاشخانى ئەدەبى کرماشان و
ئېلام دەکاتە ھەوین و بنەواى شیعەرى خۆى و دەلێ:

«ئەوسا ۆلات ئیمە مانگەشەو ھیل نۆر بق
ورد زوان ئیمە قسێھیل خان مەستور بق»

علی ئۆلفه تی، به یه کییک له داهینه رانی پهوتی شیعرى نویی دهیه ی
 ههفتای ههتاوی له کرماشان و ئیلام دیته ههژمار و دهوریکی بالای
 گیراوه له پهوتی نوییوونه وهی شیعرى کوردیی خواروو و خزمهت
 به زمانى کوردی. له شیعرى ئەم شاعیره دا پیویستی و کاریگه ریی
 ئەدهبیاتی کوردی خواروو به پروونی دهرده کهوئیت. ئۆلفه تی، سه ره پای
 هوگرایی زۆری به شیعرى شاعیرانی گه وه ره ی کورد وهک «هیمن، عه بدوللا
 په شیو و شیرکو بیکه س»، به لام خاوه نی ریچکه و فه زای شیعرى تایبهت
 به خویه و تابلۆ و دیمه نی شیعره کانی زاده ی خه یال و زمانى خوین.
 بزووتنه وهی ئەدهبیى کرماشان و ئیلام چهنده گه شه بکات و پیش
 بکهوئیت، پۆلی عه لی ئۆلفه تی وهک شاعیریکی کوردیزان و قه له مپه رنگین
 له م بزووتنه وهیه دا دیار و بهرچاو ده بییت.



سەئىد عبادەتیان (بانان)

سەئىد عبادەتیان ناسراۋ بە «بانان»، لە سالى ۱۳۴۲ى ھەتاۋى لە ناوچەى گىيەلان سەر بە پارىزگاي كرماشان لە بنەمالەيەكى ئەدەبدۆست لە دايك بوو. لە سەردەمى منالى لە ريگاي باوكييەو لە گەل ئەفسانە، مەتەل، ئەدەبىياتى فۆلكلۆر و شيعرەكانى شاكە و خان مەسوور، شيرين و فەرھاد و لەيلى و مەجنوون ئاشنا دەبۆت. ئەدەبىياتى زارەكى و موسيqa و ئاۋازە پەسەنەكانى ناوچەكەى، خولياى ھۆنينەوہى ھەلبەست لای بانان دروست دەكەن و زەمىنە بۆ ئەم شاعيرە خۆش دەكەن تا بۆتە نۆ دۇنيای شيعر و شاعيريەوہ.

بانان، بە دوو شىۋازى كلاسېك و ئازاد شىعر دەنوسىت. لە بەرھەمە شىعېرىيەكانى بانان دەتوانىن ئاماژە بكەين بە: «ھەر لە لام بويت گومت كردم، سالىل لە كىس چى، مەيلەم وەجى و داخ دەوران».

شاعىر و نووسەرى گەورەى ئىسپانىيى فېدېرىكو كارسىيا لۇركا، كاريگەرىيى زۇرى لە سەر بانان داناوھ. پېۋەندىيى قوۋلى سىروشت و مۇڤ، خالى ھاوبەشى نىۋان ئەم دوو شاعىرىيە. بانان لە بەر خۇشەويستى و ھۆگرى بە لۇركا، كۆمەلېك لە شىعەرەكانى ئەم شاعىرە مەزنەى لە ژىر ناۋى «تەنبا داخە كە ئاخ كىشى» ۋە رگىراۋەتە سەر زمانى كوردى و بە دەنگى خۇى بىلۋى كىروونەتەوھ.

سەعېد عبادەتبان، يەكېك لە پېشەنگانى شىعەرى ھاۋچەرخى كوردى دەيەى ھەفتايە لە باشوورى خۇرھەلاتى كوردستان و توانىويە ئالوگۇرېكى گەورە لە شىعەرى ھاۋچەرخى كوردى لە كرماشان و ئىلام پېك بېنىت. بانان بە پوانگەيەكى مۇڤدۆستى و ژىنگەدۆستىيەوھ مامەلە لە گەل دونىايى شىعەر دەكات.

بانان بۇ خۇى دەل: «من زادەى شىعەرم. لە نىۋ شىعەر و لە بىرچوونەوھدا نازانم ملوانكەى گەردەنى كام پەرىزادەم دىۋە كە ۋا سىزاي كۆچيان بە سەردا سەپاندووم». ئەو پىيى ۋايە ۋلاتەكەى بە زمانەكەيەوھ ۋلاتى ئەوھ و دەبىژى: «ۋلاتى من زمانى منە، ۋلاتىك كە ئاۋىتەى دەرد و شادىمە».

شاعىر، باس لە ژان، دلتنەنگى و ۋەيلانىيى مۇڤكەكان دەكات و خوازىارە بۇ دەربازبوون لە تالى و سەختىيەكانى ژيان، دەستى يارمەتى بۇ يەكتر

دەريژ بکەين و دەلى:

«ئىمە دلتەنگەيل ھاۋلف ژانيم
بى مال بى ماتۆل وئىل و ۋەيلانيم
ھەركەس دەرارى ئىمە لەى خەمە
ھەزار جار بۆمن ۋەنەزرى كەمە»

لە نىوان سىروشت و شىعرى باناندا پەيوەندىيەكى توندوتۆل و دانەبراۋ ھەيە. بانان بۆخۆى لە وتۆيژىكدا باس لە مژارى سىروشت لە شىعرەكانى خۆيدا دەكات و دەلىت: «پىۋەندىيە من لەگەل سىروشت ھەر ئەو شتەيە كە لە شىعرەكاندا خۇيان دەنۆين. سىروشت بۆ من بوۋنە ۋەرىكى زىندوۋە كە ھەموو پۆژىك لە گەلى دەژىم. شوينكە كە بەردەوام ئارامىم پى دەبەخشىت».

شاعىر، لە نىۋ دلى سىروشت لە ۋىۋەكەى خۆى دەگەرىت و دەلى:

«چىمە... چىمە
تا ۋلات سەوزگىا
تا خورەى ئىرمىس شەۋنم
تا مىۋانى شەۋ و شەۋبۋو
تا رەۋەن پىر لە پىچ
زەى لە جوو
تا ناۋىن دل و خەيال
تا بال بەرز ۋاى شەمال»

بانان، پيى وايە زمانى دايكى ناسنامەى سەرەكىى ھەر نەتەوہىكە و نابىت تەنيا وەك مولك مامەلەى لە گەل بكري، بەلكوو دەبىت ئينسان وەك گوشت، ئيسقان و پيىستى خوۋى ئەم زمانەى خوشت بويت و بىپاريزيت. وەك ئەوہى كە دەلى:

«كى وەتيەم چارە رەشم
لە نيشتمانم بى بەشم
ھەرچەن لە ملك خوەم لايەم
زوان خوەم لە دەس نايەم
زوان من نامووسمە
گوشت و سقان و پووسمە
زوان م ژيانمە
بىر و باوەر و گيانمە»

بانان، جاريكى ديكە جەخت لە سەر گرنگىيى زمانى دايكىى خوۋى دەكاتەوہ و ئامادەيە باجى زمانەكەى بدات و دەلى:

«ھزار قەيران بايدە تۆشم
ھەر كوردەم و كوردى تۆشم»

شاعير، ئەوہندە زمانى دايكىى خوۋى لای خوشتەويستە، پيى وايە قسە كردن بە زمانى دايكى، جوانى دەبە خشيتە مروفت و دەلى:

«گۆل شەرم ديري لە لاد بوود ئەقەر شيوەد شيرينە
ھەنای كوردى قسبە كەى ليود بيشتر رەنگينە»

بانان، بۆ زىندووراگرتنى زمان و شوناسى نەتەۋەيىسى خۆى پەنج
دەكېشى و بە دەربېرىنى وشەى جوان و داھىنانى ھونەرى بە زمانى
دايىكىسى، بوونى خۆى دەسەلمېنىت و دەلى:

«تەرم شەرم دەوران كېشىم
سووز بەرد و بەوران كېشىم
يانە گېشىنى ۋە گىيان كېشىم
ئەۋە ونەى دەنگ كېيە ؟
ئوئىشى ك ت ھۈچە نېيە»

شاعىر، شەۋ و پۇژ بى ئۆقرەيە و دەرد و ژانى ژيان لېناگەرى تاۋىك
ئاسوۋدە بنوئى، بۆيە دەلى:

«لە ژىر بال چەرخ كەۋ، ساتى ۋە خەش نەخەفتمە
لە ۋەشىت دەرد و ژان شەۋ، ساتى ۋە خەش نەخەفتمە»

نەۋرۇز، لە شىعرى باناندا تەنبا بە واتاى نوپوۋنەۋەى سال و ھاتنى
بەھار نېيە، بەلكوۋ پەمز و ھىماى رزگارى و ئازادىيە، بۆيە دەلى:

«لە نەغمەى بولېۋىل سەتېرە ۋەقەنارى
نەۋرۋوز گۈل ھەلدە ئالامى رزگارى»

بانان، بە تېگەشىتنى قوۋلى لە كولتۋورى زاگروۋس، ئاگر ۋەك
سەرچاۋەى پاكى و پوۋناكى ژيان پېناسە دەكات و دەلى:

«دۆەت سالەيل ھەورى وا كە ئاگر زلفد
لە ئايين ئەھوورا ئاگر پرچىن پەنگينە
ئاگر خارەنگەرەيل پرچ سزنىد و پەرچەم
تەنيا لەمى نىشتمانە ئاگر نىشان ژينە»

ئەو كاتەى ناسامانى و دياردەى كۆچكردن لە ولات دەستپىدەكات،
شاعير ھەست بە تەنپايىى خۆى و ميلكانى دەكات و ناخوازى ولات
چۆل بىت، بۆيە دەلى:

«لەمى ملكە نەمەن بەرىن وە باخەو
مەلان كووچ كردن گەل گەل وە داخەو
مەچوولە داخەل تەرف تۆنم
چۆكە پوو وەيلان رۆسە رزەمىنم»

بانان، ھەك شاعيرىكى ناسك خەيال پىى واىە خەندەى يار ھىچ
كەمتر نىيە لە خونچەى گۆلى بەھار و شەوقى مانگ و ئەستىرەكان و
دەلى:

«لە جايى گۆل وەھارەگان ت بخەن
لە جايى مانگ و ھسارەگان ت بخەن
لە جايى تمام داۆلەيل م گىرم
لە جايى دەم ئنارەگان ت بخەن»

بانان، لەو برۋايەدايە داھىنانى بەرزى ھونەرى بەرھەمى رەنچ و
سووتانى مرقە بۆ ئەو شتەى مەبەستىەتى و بەوپەرى ئەويندارىيەو

مامەلەى لە گەل دەكات، بۆيە دەلى:

«ھونەر ئىنسان

لە ھىجران و سىزىانە ك

پەلوچ كىشىد و

سەمەر دەيد!»

بانان، ھەروەھا پىيى وايە مرۆڭەكان لە ئەنجامى ھونەردا دەتوانن
بوونى خۆيان وەك نەتەوہ بسەلمىنن و لە پىناۋى پىكەوہ ژيان سنوورەكانى
نۆوانيان ھەلگىرن و دەلى:

«بى گومان

تەنپا ھونەرەك

وشەگان نەتەوايەتى

رېرز چىنئىد و

سنوور ۆلاتەيل شىكنئىد!»

بانان، بە پىچەوانەى زۆرىك لە شاعىرەكان كە پىيان باشە لە
چۆلەوانى يان بەرزايى شاخەكان و بە بى دەنگى بمرن، دەخوازىت
تا دوايىن ساتەكانى ژيانى لە پىش چاۋى خەلكەكەى بىت و شىۋە و
چۆنىەتتى مردنەكەشى لە كەس شاراوہ نەبىت، وەك ئەوہى كە دەلى:

«حەز نىەكەم

لە سەر شاخ بەرزى بمرم

يا لە چىرى دارسانى؛

ھەزكەم
 لە ۋەر چەو بمرم
 لە خىاوان يا مەيدانى،
 بىلا مەرگم ئاشكە را بوو
 بىلا عالەم گىشت بزانى!

شاعىر، لە گەل دلدەرەكەى دەكەۋىتە قسە و پىي دەلى: ئەگەر تۆ
 پىي بۆلام، بەرد لە ھىجرانى ھاتنت نەرم دەبىت و فرمىسك دەپىژى،
 بۆيە دەلىت:

«كى ئۆشى: سان دلى سەختە؟!
 ھە نای ت تىيەيد
 كە تىيەى لال تاقوھسان
 زوان واكەى
 ۋە لە چەۋەيل سەخت سان
 ئرمىس رشى»

بانان، خۆى ۋەك شاعىرىك كە سالانىكە زمانەكەى لە بىر كراۋە و لە
 نىوان مەرگ و ژياندا قەرارى گرتوۋە، دىتە دەنگ و دەلى:

«ھە نای
 ھسارەى ئاۋا بوو
 يە كىگ مرى،
 ۋە ھە نای ھسارەى ھە لى
 يە كىگ زامى،
 ۋە ئەو ھسارەك لە دقور دقور،

گاجار مريد و
گاجار ترقسكه بى نىزى دىرى
ئەوہ منم
نە مردمە،
نە زىننىم!

بانان، پەيوەندىيەكى تەواو رۇحىيى لە گەل مۇسىقا بە تايىبەت سازى
تەمبوورى يارساندا ھەيە و لە شىعەرى «گلوەدەرە» دا باس لە كاريگەرى و دونىاي
پەر لە پازى ئەم سازە دەكات و پىيى وايە ئەم نەوا سىجراوى و
ئاسمانىيە بە رادەيەك كاريگەرە كە دەتوانى پازى نىوان خودا و بەندەكانى
ئاشكرا بكات. وەك ئەوہى كە دەلى:

«وہ راسى ئايەم تويەنى
خوہى وە سىمەگان تەمقرە ئاويزان بکەى
وہ بال بگري تا كەشكەشان
وہ پەردەى ماوين خوہى و خودا لاوہى»

شاعىر، ھەرۋەھا پىيى وايە جەستەى مەرۇف زىندانىي ئەزەرەتەكانىيەتى و
تەنيا سازە دەتوانى مەلى رۇح لە زىندانى تەنگ و تاريكى جەستە رزگار
بكات و دەلى:

« دەنگ ساز
پەرواز رووح بالندەى بىتاقەتە
لە قولاخ تەنگ جەسە
جەسە زندان ئەزەرەتەگان»

بانان، باوهپى وايە مەرۆڭ دەبىي لە پېنناوى ژياندا بەرخۆدان و
تېكۆشان بىكات و لە ئەنجامى تېكۆشانى بەردەوام ژيان سەمەر دەدات،
بۆيە دەلى:

ژيان، يانى سزىيان و پاوهگەزدان
وه دواړه له خولهكه وان
سه وز كړدن و په لوه چكيشان»

شاعيرى نوځخواز، سەعید عبادەتيان (بانان)، لە دەيهى حەفتای
هەتاويدا زۆرتري چالاكیى لە شیعري كوردیى خواروودا نواندوو و بە
یهكێك لە دیارتري پېشەنگانى شیعري كوردی لەو دەقەرە دەناسریت.
شیعري بانان بە پادەیهك رهوان و پاراوه، لە گەل خویندنهوهی، خوینەر
پەلکیش دەکا و دەیکاته ئەوینداری هەمیشەیی خوێ. بە تاییەت ئەم
شاعیره، زۆتر ئیلهام لە سروشتی جوانی زاگرۆس وەرەگریت و دەیکاته
هەوینی شیعرهکانی خوێ. بانان، هەروها شارەزاییهکی باشی لە
ئەدەبیاتی فۆلكلۆری ناوچهکانی ئیلام و کرماشان هەیه، لە گەلیان
گەرە بووه و تێکەهه لکیشی شیعرهکانی دەکات. ئەم شاعیره، بەرهمه
شیعرییهکانی لە هەردوو کۆمى کلاسیک و نویدا زۆر جیگای سەرئەنجام و
بە یهكێك لە سامانه گرینگهکانی شیعري كوردیى خواروو دەناسریت.

ئەنجام

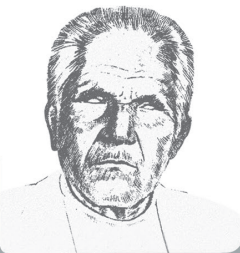
لە پارێزگاکانی کرماشان و ئیلام، بە ھۆی ئاسیمیلاسیۆنی زمانی و
فەرھەنگی، شیوەزاری کوردیی خواروو وەک یەکیەک لە لقە گرنگەکانی
زمانی کوردی نەیتوانی گەشە بکات و ھەتا چەند سالی دوایی زۆربەى
نووسەر و شاعیرانی ئەو دەرھەرانە دەرھە ئەدەبیەکانی خۆیان بە زمانی
فارسی نووسیوە. بەلام ئیستا پرۆسە یەکی ئەدەبی لەو ناوچە یە دەستی
پێ کردوووە کە ئەم پرۆسە یە دەتوانی لە داھاتوودا ھیوابە خەش بێت بۆ
دەرھەمەندیی زیاتری زمانی کوردی بە گشتی و بووژاندنەوێ ئەدەب و
فەرھەنگی باشووری خۆرھەلاتی کوردستان بە تاییەتی.

سەرچاوهکان:

- میژووی ئەدەبی کوردی - د. مارفخەزنەدار.
- میژووی ویژەیی کوردی، سدیق بۆرەکەیی سەفی زادە - بەرگی ۱ و ۲.
- زمان و ویژەیی کوردی - دوکتۆر بەختیار سەجادی.
- حەمەباقی، محەمەد - میژووی مووسیقایی کوردی.
- پەپەرە و کارانی یارسان لە کرمانجیی سەرودا - نامیق هەورامی.
- سەرنجام - تەیب تاهیری.
- دیوانە گەورە - سەید محەمەد حوسەینی.
- ئایینی یاری - د. حسێن خەلیقی.
- لە ئەدەبیاتی کلاسیک و فۆلکلۆر تاشیعی هاوچەرخی کوردی - ژیار جەهانفەر.
- هەرمانیگ لە بێدەنگی - ژیار جەهانفەر.
- نوورینیگ و ناوەرۆک شیعەر ژنەیل کورد لە ناوچەی کەلھۆر - ئانیسا جەعفەری مێھر.
- فەرھەنگی باشوور - ئاکۆ جەلیلان.
- زەرپنە و سیمینە - ئاکۆ جەلیلان.
- ئەفسانەیل و لات میدیا - ژیار جەهانفەر.
- کوچە باغیھا - پەرته و کرماشانی.

- چەپكە گۈل - شامى كرماشانى.
- ديوان غولامپەزا ئەرکەۋازى - زاهر سارايى.
- ديوان سەيد ياقو ماییدەشتى - محەمەد عەلى سولتانى، گۆڭار «ژ» ژمارە ۱،۲،۳.
- وتووئىزى شەرىف فەللاخ لەگەل عەلى ئۆلفەتى و فەرياد شىيرى دوو شاعىرى ھاۋچەرخ.
- شاعىرانى عەشق و رەنج و بەرپو «وتار» - جەلىل ئاھەنگەرنزاد.
- سزىيان وەفر - عەلى ئۆلفەتى.
- گەرمە شىين - عەلى ئۆلفەتى.
- ھە لە لام بۆدگومدکردم - سەعيد عبادەتيان «بانان».
- سالىل لە کيس چى - سەعيد عبادەتيان «بانان».
- جەژنى خاۋەنكار - سارۆ خوسرەۋى.
- مالىپەرى بەلووت.
- كرماشان پادکست، كانوون شىعر و ئەدەب زانستگەى پازى كرماشان.
- دو ديمانەى تەلەفزيونى بەندە لە گەل نووسەرانى كرماشان، ژيار جەھانفەرد و تەيب تاهىرى.

ادبیات
کلاسیک و
معاصر
کرماشان
و
ایلام



سارو خسروی

نام کتاب:
ادبیات کلاسیک و معاصر کرمانشاه و ایلام

موضوع: پژوهش ادبی

نویسنده: سارو خسروی

گرافیک: آسو مامزاده

چاپ اول: ۲۰۲۰

فهرست

۷۷	مقدمه
۸۰	ادبیات آیینی یارسان و سبک گورانی
۸۲	ادبیات کلاسیک کوردی در کرماشان و ایلام
۸۴	ادبیات معاصر کوردی در ایلام و کرماشان
۸۹	ادبیات گورانی
۹۶	کوردی جنوبی
۱۰۲	پیشگامان شعر کلاسیک و معاصر کوردی جنوبی
۱۰۴	شامی کرماشانی
۱۱۲	پرتو کرماشانی
۱۱۸	علی الفتی
۱۲۷	سعید عبادتیان
۱۳۷	سخن آخر
۱۳۸	منابع

مقدمه

در دو استان بزرگ شرق کوردستان، کرماشان و ایلام، چند ملیون کورد به گویش کوردی جنوبی تکلم می‌کنند، اما گویشوران این لهجه به واسطه‌ی سیاست آسیمیلاسیون و یکسان‌سازی زبانی و فرهنگی حکومت‌های پی در پی مسلط بر ایران، از حق خواندن و نوشتن به زبان مادری خویش محرومند. سیاست یکسان‌سازی فرهنگی در کلان‌شهر کرماشان تا به آن حد رسیده است که متأسفانه شمار زیادی از کوردهای این شهر به جای تکلم به زبان مادری، به زبان فارسی خو گرفته‌اند و حتی هستند کسانی که زبان مادری خود را به سخره گرفته، و به کار گرفتن واژه‌های اصیل کوردی را به نوعی عار می‌شمارند. کودکان کرماشان و ایلام از همان آغاز کودکی به واسطه‌ی زبان رسمی

با فرهنگ و آداب و رسومی آموزش می‌بینند که از فرهنگ و زبان آنها دور است و حتی اندیشیدن آنها به هویت فرهنگی و ملی خویش، همان گونه است که فرهنگ مسلط به آنها تحمیل کرده است. البته سیاست محو و نابود سازی زبان کوردی، در دیگر شهرهای شرق کوردستان نیز در جریان است اما وضع کرماشان و ایلام متفاوت است؛ چرا که در دیگر شهرهای شرق کوردستان، حضور جنبش ملی و ادبی و نقش شخصیت‌های فرهیخته و ادبی چون هیمن، هه‌ژار، قزلجی، ذبیحی، سواره ایلخانیزاده، جلال ملکشا، عطا نهایی و بسیاری کسان دیگر، تأثیر سیاست یکسان‌سازی فرهنگی را در مناطق موکریان و اردلان را کمتر کرده است. کرماشان و ایلام پیشینه‌ای دیرین در ادبیات کوردی دارند اما در صد سال اخیر، فرصت ادبی و فرهنگی کمتری یافته‌اند. این مناطق به رغم غنای ادبیات دینی، افسانه و اسطوره، شاهنامه‌ی کوردی و ادبیات شفاهی و عامیانه، کمتر مورد توجه واقع شده‌اند.

در سال‌های دهه‌ی ۱۳۳۰ شمسی (دهه ۱۹۵۰ میلادی) چند شاعر خوش قریحه و شیرین سخن چون شامی کرماشانی، پرتو کرماشانی، احمد عزیزی و کرمرضا کرمی، برخاسته و به زبان کوردی شعر سروده‌اند. اگرچه تأثیر شعر و شیوه‌ی ادبی این شاعران بر زبان و ادبیات کوردی کرماشان و ایلام انکارناپذیر است، اما آثار این شاعران نتوانسته‌است عاملی برای جنبش ادبی گسترده و مداوم در این مناطق شود.

در دهه‌ی هفتاد شمسی، جنبشی ادبی در کرماشان و ایلام پدید

آمده است که تا کنون ادامه داشته و با تلاش ادیبان و روشنفکران این مناطق در حال رشد و گسترش است. در این کتاب نظری کوتاه بر ادبیات قدیم و معاصر کرماشان و ایلام انداخته و به ویژه شعر شاعران پیشگام کوردی جنوبی مورد توجه واقع شده و در حد توان به این آثار پرداخته شده است.

امید است این گام کوچک، خدمتی به جنبش ادبی کرماشان و ایلام بوده و درباره جنبش‌های ادبی این مناطق دانش و اطلاعی برای خوانندگان، به ویژه خوانندگان علاقه‌مند به زبان کوردی و جنبش‌های ادبی این مناطق، فراهم نماید.

سارو خسروی

استکهلم- سوئد

ادبیات آیینی یارسان و سبک گورانی

پژوهش در تاریخ ادبیات کوردی، بدون پرداختن به جنبش‌های فرهنگی و دینی زاگروس، اسطوره‌ها، حکایات، فولکلور و ادبیات شفاهی کرمانشان و ایلام، پژوهشی ناقص خواهد بود.

ادبیات آیینی یارسان، بخش بزرگی از ادبیات گورانی را تشکیل می‌دهد. این ادبیات از سده‌های هفتم و هشتم هجری، به صورت شفاهی و سینه به سینه حفظ شده و پس از آن در کتاب «سرانجام» گردآوری و چاپ شده است. البته قدمت بخشی از کلام‌های یارسان به قرن‌های چهارم و پنجم هجری می‌رسد. آخرین دوره‌ی ادب دینی یارسان، در سده‌ی دوازدهم بوده است که بخشی از کلام‌های این دوره، در کتاب «زبور حقیقت» گردآوری شده‌اند. شایان ذکر است، کلام‌های

«سرانجام» و «زبور حقیقت» از سوی نویسنده و پژوهشگر یارسان، طیب طاهری، گردآوری و چاپ شده‌اند. همچنین سید محمد حسینی، بیشتر این کلام‌های یارسان را تحت عنوان «دیوانه گه‌وره» گردآوری کرده و بر آنها شرح و تفسیر نگاشته است.

برای فهم ادبیات دینی یارسان، مطالعه دقیق کلام‌های این دین اهمیت بسیار دارد. همچنین برای این منظور، ضروری است که شاهنامه‌ی کوردی و ادبیات شفاهی مناطق کرماشان و ایلام به طور عام مورد بررسی قرار گیرند. رمز و راز و نمادهای درون اسطوره‌های دینی و فرهنگی کرماشان و ایلام می‌توانند روشنگر آداب و رسوم دیرین ملت کورد و پیشینه‌ی ادبی زبان کوردی باشند. در درون ادبیات شفاهی می‌توان با قهرمانان افسانه‌ای آشنا شد و خصایص بارز آنها را خمیرمایه‌ی ادبیات معاصر کوردی قرار داد. سرچشمه‌ی ادبیات و زبان در سرزمین متکثر زاگروس، در ادیان و مذاهب قرار دارد که دین یاری و کلام‌های «سرانجام» از جمله‌ی این ادیان است. پیشوایان دین یارسان، تمامی قوانین و قواعد دینی را تحت نام کلام و در قالب شعر هجائی سروده‌اند. این کلام‌ها تا به امروز توسط باورمندان یارسان نگهداری شده‌اند. کلام‌های یارسان از جنبه‌های تاریخی، فلسفی، عرفانی، دینی و اسطوره‌ای مورد بررسی قرار گرفته‌اند، اما تاکنون جایگاه ادبی کلام‌های «سرانجام» چندان به بحث گذاشته نشده است. برای شناخت و فهم اسطوره‌های دینی یاری، باید جایگاه ادبی کلام‌های «سرانجام» تحلیل و بررسی گردد.

ادبیات کلاسیک کوردی در کرماشان و ایلام

ادبیات کوردی جنوب شرقی کوردستان، با گویش کوردی جنوبی در قیاس با ادبیات گورانی قدمت چندانی ندارد. قدمت متون ادبی با گویش کوردی جنوبی، به سده هیجدهم میلادی باز می‌گردد و با اشعار دو شاعر معروف منطقه «شاکه و خان منصور» شروع می‌شود. گویش کوردی جنوبی، فرصت نیافته است که به زبان یک جنبش فراگیر و گسترده‌ی ادبی تبدیل شود. اکنون این گویش پس از صد و پنجاه سال سکوت، دیگر بار قامت راست کرده است.

«شاکه و خان منصور» دو شاعر یار و دوست یکدیگر بوده‌اند. اشعار این دو، جدا از جنبه‌های بلاغت و زیبایی‌شناختی، دارای ارزش تاریخی و فرهنگی برای شناخت منطقه هستند.

در دوره‌ی ادبیات کلاسیک، کرماشان و ایلام دارای جایگاه ویژه‌ای هستند. ادبیات شفاهی و رئالیستی در این مناطق، خمیرمایه‌ی ادبیات

مدرن و معاصر شاعران و نویسندگان امروزی جنوب شرقی کوردستان را تشکیل می‌دهند. اهمیت این صورت ادبی در روند ادبیات کوردی، به این جهت است که ریشه‌های آن به فرهنگ ملی باز می‌گردد. ادبیات رئالیستی کرماشان، فرهنگ زیست و زندگی و روایت نسل‌های پیشین است و بسیار نامحتمل است که یک ادیب کورد بدون آشنایی و تسلط بر این فرهنگ زندگی، بتواند شاهکاری ادبی بیافریند.

از میان آثار ادبی کلاسیک کوردی مناطق کرماشان و ایلام، شعر کسانی چون «الماس خان کندوله‌یی، شاکه و خان منصور، ملا پریشان دینوری، سه‌ید یاقو ماهیدشتی و غلامرضا ارکوازی» هنوز در میان خوانندگان کورد دارای جایگاه ویژه است.

پس از این دسته از شاعران ادبیات کلاسیک، آثار شاعران نامی کرماشان، شامی کرماشانی و پرتو کرماشانی فضایی نو در جنبش ادبی جنوب شرقی کوردستان پدید آوردند و آثارشان تا به امروز خوانندگان بسیار دارد. هر دو شاعر با نهایت بلاغت و ظرافت طبع، شعر را همچون یک خواسته درونی، به جامعه تقدیم کرده‌اند. این دو شاعر توانستند جایگاه شایسته‌ی شعر کوردی در زادگاه خود را نشان دهند.

در شعرهای شامی، درد و رنج و نابرابری اجتماعی، بسیار روشن تصویر شده است. شامی با زبانی ساده از فقر و فلاکت طبقات محروم سخن می‌گوید. پرتو کرماشانی نیز با شعر «ارمنی» تکنیک و فرمی نو در شعر کوردی به کار گرفت که تا به امروز نیز این شعر در میان خوانندگان جایگاه ویژه‌ای دارد و بیشتر از آن، غزل‌های کوردی وی مورد توجه خوانندگان کورد است.

ادبیات معاصر کوردی در ایلام و کرماشان

شعر معاصر کوردی در کرماشان و ایلام از لحاظ فرم و ساختار به دو بخش معاصر و نو قابل تقسیم است. در شعر معاصر کوردی جنوبی، شاعران تحت تأثیر ادبیات کلاسیک شعر سروده‌اند؛ اما شعر نو کوردی جنوبی دارای صورت و فرم شعر آزاد است.

در دهه‌ی هفتاد شمسی شاعران و نویسندگان کورد در ایلام و کرماشان برای بالندگی و اعتلای زبان و ادبیات کوردی، به آثار شعری شامی و پرتو اکتفا نکرده و جنبش گسترده ادبی آغازیدند که هنوز در رشد و گسترش است. شاعران و نویسندگان ادبیات نو با ریشه‌ای در ادبیات فولکلور و نظری به ادبیات جهانی، آفرینش ادبی دارند و آثار ادبی خود را چاپ و پخش می‌کنند. از شاعران جنبش ادبی امروزی

جنوب شرق کوردستان می‌توان به کسانی چون «فرهاد عزیزی، سعید عبادتیان، علی الفتی، علی فیلی، ظاهر سارایی، جلیل آهنگرنژاد، رضا موزونی، فریاد شیرری، علیرضا خانی، علی حاتمی، ناهید محمدی، مسعود قنبری، سیامک نجفی، علیرضا یعقوبی، فرهاد شاهمرادیان، علی محمد محمدی، بهروز یاسمی، پرویز بنفش، چنگیز اقبالی، شیردل ایلپور، کیومرث بلده، لک امیر، قاسم ارژنگ، آرش افضل، کاوه خسروی، ابونر کوردپور، سؤما امینی، سمیه میهری، مریم نجفی، مهوش سلیمانپور، فرزاد صفره، احسان نجفی، تورج اسپری، سارو خسروی، همایون عباسی، محمد مرادی نصاری، میثم خورانی، امید ظاهری، اسلام شاهمرادی، کرمرضا کرمی، رضا جمشیدی، جمشید ویسی و ...» اشاره نمود.

البته جدا از جریان شعر و داستان مدرن کوردی، کسانی چون عباس جلیلیان، ژیار جهانفرد، دکتر فرهاد عزتیزاده، علیرضا کلهر و سیامک نجفی در زمینه‌ی پژوهش ادبی و گردآوری ادبیات شفاهی، گام‌های مهمی برداشته‌اند. این پژوهشگران توانسته‌اند بسیاری از افسانه‌ها، امثال، شاهنامه کوردی، بیت، لای لایه و واژه‌های کوردی مناطق کرماشان و ایلام را جمع‌آوری و چاپ نمایند.

فعالان ادبی جنوب شرقی کوردستان، در آغاز قریحه‌ی ادبی خود را در نشریاتی چون «ئاویه‌ر»، «سروه» و «ئاوینه» آزمودند. این تجربه و آزمودن سنگ بنای جریانی ادبی در کرماشان و ایلام گشت که روز به

روز در حال گسترش است.

ارتباط شاعر و نویسندگان کرماشان و ایلام با مراکز و نهادهای ادبی جنوب کوردستان و آشنایی آنها با آثار ادبی شاعران و نویسندگان بزرگ آن بخش از سرزمین کوردها، باعث دلگرمی بیشتر فعالان ادبی کرماشان و ایلام شد. بسیاری از شاعران کرماشان و ایلام به صراحت از تأثیر شاعران شناخته شده‌ی جنوب کوردستان مثل «شیرکو بی‌کس»، «عبدلله په‌شیو» و «لطیف هه‌لمه‌ت» بر آثار خویش سخن می‌گویند.

به ویژه این نکته بسیار مهم بود که فعالان ادبی و فرهنگی کرماشان و ایلام بتوانند در برابر سیاست محو و نابودسازی زبان کوردی در کرماشان، به مثابه نویسنده‌ی کورد به میدان فعالیت ادبی پای بگذارند و وجود خود را اعلام نمایند. آنها اکنون به درجه‌ای از اعتماد و باور رسیده‌اند که آثارشان را به زبان کوردی بنویسند و آثار کوردی خود را به چاپ برسانند.

در جنبش ادبی دهی هفتاد تا به حال، صدها اثر شعر، داستان، پژوهش و ترجمه منتشر شده‌اند. نوشتن به زبان کوردی و استفاده از رسم الخط معیار زبان کوردی، در میان فعالان ادبی کرماشان و ایلام بارز است. بیشتر این فعالان ادبی به این باور رسیده‌اند که متن زبان کوردی باید با رسم الخط استاندارد زبان کوردی نگاشته شود. با این وجود مخاطب شعر کوردی جنوبی تا به امروز با رسم الخط کوردی آشنایی چندانی ندارد. این بدان معنی است که زبان کوردی در

کرماشان به سبب سیاست آسیمیلیاسیون و یکسان‌سازی فرهنگی، با معضل رسم‌الخط روبرو است و قدمت نوشتن به زبان کوردی در این منطقه آن قدر نیست که خواننده و مخاطب کورد با این رسم‌الخط آشنایی داشته باشد. پیش از این، اکثر آثار ادبی کرماشان و ایلام با رسم‌الخط فارسی نگاشته می‌شدند که از لحاظ آوایی مشکلات زیادی ایجاد می‌کرد. چرا که در رسم‌الخط زبان کوردی واژگان منطبق با تلفظ کوردی نوشته می‌شوند، اما رسم‌الخط فارسی دارای تمامی آواهای زبان کوردی نیست و نوشتن زبان کوردی با این رسم‌الخط ناقص است.

شاعرانی چون سعید عبادتیان و علی الفتی جدا از اینکه دارای تجربه‌ای موفق در شعر سنتی و کلاسیک به ویژه غزل هستند، توانسته‌اند از طریق شعر نو، نگرش و دیدگاه مخاطب کورد را دگرگون کنند و هواخواهانی برای شعر نو کوردی در جنوب شرقی کوردستان بیابند. ولی تا به حال، معاییر و ویژگی‌های جدید شعر کوردی، به صورت فراگیر در این مناطق مشخص نشده‌اند.

شاعران کرماشان و ایلام با دوری جستن از تعصب و یکسونگری با دیدگاهی به تمامی انسان‌دوستانه شعر می‌سرایند. جریان شعری شاعران کرماشان و ایلام به طور واضح در چهارچوب ادبیات مقاومت و جنبش ملی قرار نمی‌گیرد و همین دیدگاه آنها به دنیای ادبیات باعث ارتباط بهتر با مخاطبان و خوانندگان آثار گشته است. اگر چه، اگر از منظری دیگر به جریان ادبی جنوب شرقی کوردستان نگریسته شود،

در کلان‌شهری چون کرماشان که سیاست امحاء و نابودی زبان و فرهنگ در آن اعمال می‌شود، نوشتن به زبان کوردی به خودی خود صورتی از مقاومت و تلاش برای زنده نگهداشتن هویت فرهنگی و ملی است.

شاعران کرماشان و ایلام شعر را دریچه‌ای به جهانی عاری از نیرنگ و فریب می‌پندارند. نزد آنان، شعر آن وضع آرام و مطلوب است که آسمان آزادی را در رؤیایشان پدید می‌آورد، رؤیایی که هنوز در آن درد و رنج اجتماعی در بازی‌های زبانی آن انعکاس می‌یابد. جریان ادبی دهه‌ی هفتاد در کرماشان و ایلام برخوردی عاطفی و عاشقانه با دنیای شعر ندارد، بلکه از دیدگاهی فلسفی به پدیده‌های جامعه‌ی انسانی می‌نگرد. این نگرش بیشتر در اشعار سعید عبادتیان و علی الفتی دیده می‌شود.

ادبیات گورانی

به باور بسیاری از پژوهشگران زبان و ادبیات کوردی، ادبیات گورانی در سده‌های چهارم و پنجم قمری به صورت شفاهی پدید آمده و در قرن هشتم متن ادبی گوران نوشته شده و تا قرن سیزدهم هجری زبان نوشتار و گفتار بوده است.

پژوهشگران معتقدند که ادبیات گورانی به مدت پانصد سال در مناطق کرکوک، همدان، شمال لرستان، سقز، کرمانشاه، ایلام، سنندج، سلیمانیه، خانقین، کفری و پیرامون این مناطق، زبان مسلط ادبی بوده و مدت زمان زیادی نقش زبان معیار ادبی داشته است.

بنابه پژوهش محققان حوزه‌ی زبان‌شناسی، گویش و ادبیات گورانی ریشه و مادر بسیاری از لهجه‌های زبان کوردی همچون هورامی، کوردی جنوبی، زازاکی و تا حدودی کوردی میانی (سورانی) است.

ادبیات دینی یارسان، شاهنامه‌ی کوردی، شعر و داستان حماسی و تمامی ادبیات لیریک تا قرن دوازدهم به گویش گورانی نوشته شده است. تکلم و نوشتن به این گویش تا به حال در شمار قابل توجه‌ای از مناطق کوردستان تداوم دارد. همچنین ادبیات گورانی در دوره‌ی امارت اردلان تا حدود زیادی نقش زبان رسمی داشته است.

چند نمونه از شعر آیینی یارسان

بهللول دانا در سده دوم هجری:
 ئه‌و واته‌ی یاران، ئه‌و واته‌ی یاران
 ئیمه دیوانه‌ین، ئه‌و واته‌ی یاران
 هه‌نی مه‌گنیلین، یه‌ک یه‌کی شاران
 تا زنده که‌ریم، ئایین ئیران

یعنی: به گفته‌ی یاران ما دیوانه هستیم، ما شهر به شهر سفر می‌کنیم که دین ایران را زنده کنیم.

شاخوشین لرستانی

(۲۰۶-۲۶۷ ی هجری)

یارسان وەرا، یارسان وەرا
 رای حەق راسییەن بەرئانان وەرا

پاکی و راستی و نیکی و زهد
قه‌دهم وه قه‌دهم تا وه مه‌نزلگا

یعنی: راه حق راستی است و باید در این راه حرکت کنید و تا روز آخرت و پاکی، شعارتان راستی، نیکی و بخشش باشد.

بابا سه‌ره‌نگ دودانی (۳۲۴ هجری)

سه‌ره‌نگ دودان، سه‌ره‌نگ دودان
ئه‌ز که نامی من سه‌ره‌نگ دودان
چه‌نی ئیرمانان مه‌گنیم هه‌ردان
مه‌کوشم به‌ری ئایین کوردان

یعنی: نام من سره‌نگ دودان است، همراه باورمندان در همه دشتها سفر می‌کنم و برای گسترش دین کوردها تلاش می‌کنم.

سلطان سهاک (۶۲۲-۶۲۳ هجری خورشیدی)

رای حه‌ق تاقیق‌ه‌ن، رای حه‌ق تاقیق‌ه‌ن
هه‌رکه‌س بگیرو رای حه‌ق تاقیق‌ه‌ن

ویش جیاکه رۆ چه بهر مه خلوو قی
 بیزار بوو نه دین راگهی شه قیقی
 نه زم عاشقش ئاده بیش مه عشو و قه ن
 چه ی سهرو چه و سهر مه ده بیش مه زه و قه ن

یعنی: راه حق، درست و مؤکد است. هرکسی راه حق را انتخاب کند، انتخاب دقیق و کاملی کرده است. این شخص باید خود را از مردمان بد جدا کند، آنگاه لذت یاری را خواهد چشید.

منظور این کلام، تناسخ روح است و مفید این معنی است که راه حقیقت نصیب همه ی افراد نمی شود، بلکه تنها نصیب آنانی می شود که در این راه طی طریق کرده و به مثابه یاری از ناپاکی بیزاری بجوید. به همین خاطر، تأکید می کند که من عاشق کسانی هستم که چه درون جامه و چه در دنیای روح، خود را می شناسند. اینان برای من جاذبه دارند.

شاه تیمور بانیارانی (۱۸۳۰-۱۸۵۶)

یاران مه رئه و ساه ته یموور دلشاد بو
 ئازادی مه خلوق، دادرسی داد بو
 غولامان نه جهور جیهان ئازاد بو
 دوسان پهی مه ردان کار وه مه زاد بو

یعنی: یاران! دل تیمور تنها آن زمان شاد است که مردم و تمامی
جانداران آزاد باشند و عدل و داد برقرار باشد.

نمونه‌ای از شعر شاهنامه‌ی کوردی

وه ختی پیله‌ته‌ن، تووراندا شکه‌س
به‌رزوو جهانجوو ئاوهرده‌ش وه ده‌س
هورگیلا نه جه‌نگ شای ئیران دیار
نه قلا‌ی زابل، سپادا قه‌رار

نمونه‌ای از منظومه‌ی خورشید و خرامان

دومای ئسم‌زات ده‌ه‌نده‌ی داوهر
بشیم وه سه‌ر وه‌خت عادل‌شای خاوهر
ژه روی شاهنامه من که‌ردم نگا
ئس دا‌ستانه وه زه‌ینم ئاما
فه‌ردی ژه دا‌ستان ویه‌رده‌ی وه‌رین
ماجرای مه‌ینه‌ت شای خاوهر زه‌مین

غلامرضا ارکوازی

(۱۲۲۵ - ۱۸۴۰)

وه باوه یال دیم، وه باوه یال دیم
ئه ورو وواوه یلا وه باوه یال دیم
حه واس په ریشان، حالش بی حال دیم
سه رتاپا به رگش سیا زوخال دیم
سه رتوله می کاوان وه سیا ته م دیم
دره ختان ژه خه م چتو چه وگان چه م دیم

خانای قوبادی

(۱۱۹۱ - ۱۱۱۵)

راسته ن مه واجان فارسی شه که رهن
کوردی، جه فارسی بهل شیرینته رهن
به له فز کوردی، کوردستان ته مام
پیش بوان مه حزوز باقی والسلام

یعنی: هرچند که می‌گویند فارسی شکر است، زبان کوردی از زبان فارسی بسیار شیرینتر است. تمامی مردم کوردستان، به زبان خود می‌بالند.

سید یاقو ماهیدشتی

(۱۲۹۲-۱۲۲۹)

زاهد چه رامه‌ن، زاهد چه رامه‌ن
زاهد زنگانی وه تو چه رامه‌ن
نه شوورت وه سهر، نه پات وه دامه‌ن
نه هه‌رگز مه‌جّلس عه‌شقت مه‌قامه‌ن
مه‌سجد نشینی دور جه باسانی
بی‌خه‌وهر ژه ئیش مه‌زه‌ی خاسانی

مولوی تاوگوزی

(۱۲۲۱-۱۲۹۹)

نه دلّ ئه‌و دلّه‌ن، نه هۆش ئه‌و هۆشه‌ن
نه قام ئه‌و قامه‌ن، نه گوّش ئه‌و گوّشه‌ن
هه‌ر کاتێ زانای فه‌لکه‌ک نه‌ردی شه‌ند
وێنه‌ی هام جامان، جامام وه جامه‌ند

کوردی جنوبی

متن ادبی به گویش کوردی جنوبی که شامل لهجه‌های زبان کوردی چون کلهری، لکی و فیلی است، در قیاس با تاریخ ادبیات گورانی قدمت چندانی ندارد. بسیاری از صاحب‌نظران زبان کوردی معتقدند که سرآغاز نوشتن متون ادبی به این گویش، به قرن هیجدهم میلادی و به زمان سروده‌های دو شاعر نامی جنوب شرقی کوردستان یعنی شاکه و خان‌منصور باز می‌گردد. البته گویش کوردی جنوبی در قرن‌های پیش از آن، زبان تکلم و گفتار بوده است اما تحت تأثیر فراگیری نوشتار گورانی این گویش اهمیت کمتری داشته است و بسیاری از شاعران منطقه همچون الماس خان کنوله‌ای، غلامرضا ارکوازی و سید یاقو ماهیدشتی به گویش گورانی شعر سروده‌اند.

امروزه ادبیات کوردی جنوبی پس از صد و پنجاه سال سکوت، از نو سربرآورده و اکنون بیشتر نویسندگان و فعالان ادبی و فرهنگی مناطق

کرماشان، ایلام، خانقین و کوردهای فیلی بغداد آثار خود را به این گویش منتشر می‌کنند.

در ادبیات معاصر کوردی جنوبی، هنگامی که کسانی چون شامی کرماشانی و بعدها پرتو کرماشانی به گویش کوردی جنوبی شعر می‌سرایند، مردم دیار کرماشان و ایلام و به ویژه فعالان فرهنگی و ادبی بیش از پیش اهمیت زبان مادری خود را درمی‌یابند و آثار خود را به این گویش چاپ می‌کنند. در دهه‌ی هفتاد شمسی جریانی جدی و فراگیر در جنوب شرقی کوردستان آغاز شده است که روز به روز در حال گسترش است. تمامی شاعران و نویسندگان این جریان آثار خود را به گویش کوردی جنوبی منتشر می‌کنند.

چند نمونه از شعر کوردی جنوبی

گفتگوی شاکه و خان منصور

شاکه می‌پرسد:

«خان مه‌سویر چه‌ته، مه‌س و خوماری

مه‌ر جوئی‌ی مه‌له‌م کام ده‌رده‌داری»

خان منصور پاسخ می‌دهد:

«شاکه شاری دیم! شاکه شاری دیم

وه دیدت قه‌سه‌م نه‌جه‌و شاری دیم

بازاری له‌برج سه‌رمنازی دیم

شهریه‌تی وه ده‌س دکانداری دیم

دو باز شه شندانگ له يه ک سهرپووش ديم
 ئوردیي ئه زيم له يه ک خرووش ديم
 شکه در پاسخ خان منصور می گوید:
 «پهریت بواچم مانای ئه و شاره
 بازار خوله شه، سهر خو مناره
 شه ربه ت خو ده مه، ده م دوکانداره
 دو باز خو چه مه له يه ک سهرپووشه
 ئوردی خو زولفه له بان گووشه»

نمونه ای از شعر فولکلور:

خانم خوهی خاسه، خانم خوهی خاسه
 ناوسینانه گهی، باری قوماشه

خانم بالابه رز، یه وه کوو چیده
 دلّه گه م بردی، له کوو هیشتیده؟

خانم گیان خوه، گیان براگه د
 نیشانم بیییه، که مه رتلاگه د

چند نمونه از شعر کلاسیک کوردی جنوبی

شامی کرماشانی

خیش و بیگانه بزنان قاتل گیانم تونی
باعس ئاه و فه غان شام هجرانم تونی
بی سه به ب باران دیدنه دامن که س ته پر نه کرد
مایه ی ئه شک عه یان و ئاه پنهانم تونی
خوهم شناسم دو زوخواو دیدنه و ئارام دل
توهمه ت ناحق وه کی که م؟ بیوه فا زانم تونی

پر تو کرماشانی

پیالهی چینییه چه رخ چه وانت
وه زه نجیرم له حه لقه ی زولفه کانت
شه مامه ت هاته دهس باخت سه مه ر دا
تو خوه شبه ئه ر له ده سچی باخه وانت

علی الفتی

ئۆشن که م بگير خوو خه مد نیه یلی
خوود دۆنیده چه ویه یی که پوو وه یلی
خه لات مه جنوون وه بالام بریاس
بیل تا بگيرم هاوگیس له یلی

سعید عباد تیان «بانان»

کزه‌ی وه‌فره لؤل نیشته‌وقه‌ی شانم
پیری له پیلّه خوه‌ی دا نیشانم
یه وه‌فر نییه یه پیری منه
ورینه‌ی خیال دلگیری منه

جلیل آهنگر نژاد

هه‌مقشه ئه‌تر جاران ت واری
شکووفه‌ی شه‌وق داران ت واری
ئه‌گه‌ر ئاهوو خیالم چۆزه ده‌یدن
سه‌فای سه‌وز وه‌هاران ت واری

رضا موزونی

یه‌ی شه‌و ئه‌گه‌ر بجیدن باله‌وگرم له شووند
که‌ش و کتویه و بیاوان یه‌ک یه‌ک برم له شووند
که‌وشه شپه‌که‌مه‌و پا، رۆنه‌م له ئه‌وه‌ه‌نازه
یا‌گه‌ر ره‌سم وه‌پیدا یا‌گه‌ر مرهم له شووند

مهوش سلیمان پور

چه و د ره‌نگینترین فه‌سله‌یل س‌اله
ل‌ی‌ی‌و د‌ه‌ریایی و ئاوی زو‌لا‌له
جه‌هان گشتی‌له شووند کردییه‌کووچ
زوانم‌له به‌یاند ل‌ال‌له

کاوه خسروی

ئه‌و رووژه جه‌ژنه که من‌له‌ل‌د‌بم
ته‌وافچی د‌ایم به‌رزی ب‌ال‌د‌بم
ه‌ه‌ر خود سه‌رچه‌وه‌ی زنگانی منی
هنای‌گ رووژی‌له پای‌ب‌ال‌د‌بم

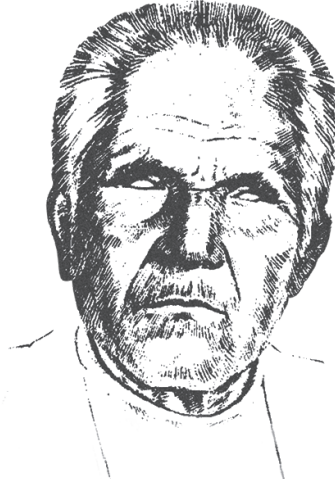
پیشگامان شعر کلاسیک و معاصر کوردی جنوبی

شاعران کرماشان و ایلام عاشقانه می‌نویسند و هنرمندانه با دنیای شعر و ادبیات روبرو می‌شوند. شعرهای آنان در فضایی نو نگاشته می‌شوند. به گونه‌ای که مردم به طور عام و به ویژه اقشار روشنفکر و تحصیلکرده به خواندن آثار آنان روی آورده‌اند.

در شعر معاصر کوردی جنوبی، درد و رنج انسان نمود می‌یابد. شاعران نوگرای کرماشان و ایلام، دیگر به صورت ساده در مدار سنتی و اسطوره‌ای شعر نمی‌سرایند، بلکه امروزی و مدرن شعر می‌سرایند. با این وجود از میراث ادبیات شفاهی و عامیانه بهره می‌گیرند، چرا که ادبیات عامیانه یکی از ستون‌های اصلی برای برپای ماندن گویش کوردی جنوبی در کرماشان و ایلام است.

از میان شاعران جنوب شرق کوردستان «شامی کرماشانی، پرتو کرماشانی، سعید عبادتیان و علی الفتی» در شعر عروضی کلاسیک و شعر آزاد پیشگام هستند. فرم و محتوای شعر این چهار نویسنده بیشتر مورد توجه قرار گرفته است و آثار آنان را می‌توان به شیوه‌های مختلف تفسیر کرد. تمامی مؤلفه‌های شعری چون زبان، خیال، احساس و تصویر در شعر این شاعران حضور دارند. هر کدام دارای زبان و ویژه‌گی‌های شعری مختص به خود هستند. بلاغت، موسیقی و هارمونی شعری این شاعران بسیار قابل توجه است. این شاعران وظیفه‌ی شاعر را تنها ردیف کردن پی‌درپی واژگان نمی‌دانند، بلکه معتقدند شاعر باید تمامی مؤلفه‌های شعری را در نظر داشته باشد و این گونه است که دست آخر با نوآوری و آفرینش، اثری هنری خود را به جامعه تقدیم نمایند.

برای آشنایی بیشتر با شعر شاعران پیشگام کوردی جنوبی، پیام شعری و موضع هنری این چهار شاعر به طور اجمالی بررسی می‌شوند.



شامی کرماشانی
(۱۳۶۲ - ۱۲۹۶)

شاعر روشندل کورد، شاه‌مراد کرماشانی معروف به شامی کرماشانی در سال ۱۲۹۶ شمسی در محله‌ی چنانی شهر کرماشان به دنیا آمده است. به سبب ابتلا به بیماری آبله، در سن چهارده سالگی بینایی دو دیده را از دست می‌دهد. از سنین کودکی، پدر و مادرش را از دست داده است. از نعمت تحصیل محروم بوده است. محتاج دستگیری اطرافیان نبوده است و برای امرار معاش به پيله‌وری و دست‌فروشی پرداخته است.

شامی تحت تأثیر شاعران سنتی آن دوره قرار گرفته و آرزوی سرودن شعر در وی به وجود آمده است. با این وجود وی به زبان مادری

خویش شعر سروده است. شعرهای شامی کرمانشانی در عین سادگی دارای پیام و محتوای متعالی انسانی هستند. شاعر در سروده‌های خویش پدیده‌های اجتماعی و سیاسی سرزمینش را انعکاس می‌دهد و از مردم فقیر و اقشار محروم جامعه دفاع می‌کند. شامی در سرودن شعرهایش با ظرافت تمام واژه‌ها، اصطلاحات و امثال زبان کوردی را به خدمت می‌گیرد.

شعرهای شامی عروضی بوده، در شعرهای خود با فرم و ساختار شعر برخوردی هنرمندانه دارد. شعرهای شامی کرمانشانی در کتابی تحت عنوان «چه‌پکه‌گول» از جانب ماجد مردوخ روحانی چاپ و منتشر شده است. «ماموستا هزار» مقدمه‌ای بر این دیوان «چه‌پکه‌گول» نگاشته است و این گونه از تأثیر شعر شامی سخن می‌گوید: «مجموعه شعر شامی، کورد کرمانشانی، را مطالعه کردم. با هر شعری لبخندی بر لبانم می‌نشست و آهی از نهادم برمی‌خواست. لبخندهایی را دیدم که نقابی بر گریه و فغان بودند. رنج و محنتی بودند که با زبان طنز و شوخی نشان داده شده‌اند. شعرهایش آه سرد درون هستند که از دلی گرم و پرشور برخاسته‌اند»

شامی کرمانشانی در ۱۳۶۲ شمسی چشم از جهان فرو بست.

شامی در شعر «ولم که» عدم رضایت خود را از زندگی سراسر رنج و بی‌عدالتی اجتماعی به تصویر می‌کشد. شاعر در این شعر در جستجوی درمان این رنج و درد است و می‌گوید:

«په ریشانم په ریشانم، و لم که!
دوچار د درد په نهانم، و لم که!
و ده د ردم ناسنا کړدی نه کړدی
سته مگه ر فکر دهرمانم، و لم که»

شامی در عین حال می پذیرد که چرخ گردون برای همیشه به کام
هیچکس نمی ماند و بر این باور است که انسان برای دست و پنجه
نرم کردن با درد و رنج زندگی زاده می شود و می گوید:

«وه کام که س نیه که درد چه رخ تا سهر
نه دهر ویشتم نه سولتانم، و لم که!
وه واوه یلای دل هر شه و ره وانه
سرشک غم وه دامانم، و لم که!»

آنچه که شامی، شاعر نازک خیال و روشندل را با درد و رنج آشنا
می کند همان مسائل سیاسی و اجتماعی است که عامل تبعیض
طبقاتی بوده، طبقات رنج دیده ی اجتماع را از مواهب حیات محروم
ساخته است. شامی، به ویژه در شعر و لم که از بیرحمی انسان ها و
مرگ شرافت و وجدان نزد فرادستان حریص و سودجو سخن می گوید:

«وه نه رواج شه ردف سه وگه ند که دایم
مه لوول مهرگ وجدانم، و لم که!
شه ردف کوشیاد و وجدان جوانه مهرگ بی
وه بی وجدانی حه بیرانم، و لم که!»

شامی در شعر «پروین نه‌واتی» از حکومت سلطنتی زمان خود انتقاد کرده است که به جای اهمیت دادن به محصولات محلی و حاصل دست دهقانان، روغن آمریکایی وارد نموده و با قیمتی گران به مردم می‌فروشد. شامی در بیشتر شعرهایش با مردم سخن می‌گوید و با واژه‌ی «خلق/مردم» شروع می‌کند و می‌خواهد مردم رنج‌دیده را به نابرابری‌های اجتماعی آگاه سازد.

چنانکه می‌گوید:

«مه‌ردم باینه دیار ئه‌ی به‌دبه‌ختیه
رقون خاترجه‌م وه‌ی شار نییه
په‌توو فروتم، مه‌وج نامه‌گروهو
ئه‌را خه‌رج و به‌رج عه‌ید سال نه‌و»

شامی در میان مردم بیشتر به واسطه‌ی شعر «کرانشینی» شناخته شده است. همچنانکه شرایط آوارگی و دور شدن از دیار، خمیرمایه‌ی شعر «نال‌ه‌ی جودایی» هیمن شد، زندگی اجاره‌نشینی شامی در کاروانسرای کرماشان نیز شعر «کرانشینی» را پدید آورده است.

شاعر در شعر کرانشینی از بی‌سرپناهی مردم تنگدست و نرخ بالای مسکن سخن می‌گوید و با ظرافت فقر مردم عادی را آشکار می‌کند و می‌گوید:

«به‌نده‌یه‌ی نه‌فه‌ر کرانشینم
چق‌عه‌ زیرمردی دایم غه‌مینم

نه خارج مه زه ب نه جوداس دینم
 ئه ر دوعات گیراس، بکه ر نفرینم
 شایه دله ی دونیا دیتر نه مینم
 راحت بووم له دهس کرانشینی
 چه بکه م له دهس کرانشینی؟
 داد وه هه رکهس بهم حه قم نیه سینی»

شعرهای شامی به سان آینه ای درد و رنج مردم را انعکاس می دهند.
 این شاعر برای اولین بار در کرماشان با زبان طنز از درد و رنج مردم
 سخن می گوید:

«بازووم وه غوسه بیهسه بآل سهگ
 ئیقباآلم په ستر وه ئیقباآل سهگ
 هاتم وه ی دونیا من وه سال سهگ
 هه ر شه و نیه خه قم من وه قآل سهگ
 نسف شه و ئویشم: خوهش وه حال سهگ
 نه کرامآل ده ئید، نه پآلتا و سینی
 چه بکه م وه دهس کرانشینی؟
 داد وه هه رکهس بهم حه قم نیه سینی»

شامی همچون شاعری ستمدیده، حق خود و مردم رنج دیده ی دیگر
 را طلب می کند؛ اما بیرحمی و حرص اقشار سودجوی فرادست، شامی
 را بر آن می دارد که رنج و درد خود را به زبان شعر درآورد و پدیده های
 زشت اجتماعی را نمایان سازد. شاعر حتی از آن روزی می ترسد که

بمیرد و مقروض صاحبخانه باشد. آنگاه صاحبخانه بر سر مزارش از وی اجاره‌بها را طلب کند:

«سه‌رمانگ وه مانگ بایده دیارم
وه بیل هه‌لکه‌نی سه‌نگ مه‌زارم
بکه‌ی شکه‌نجه و زه‌جر و ئازارم
بقوشی کرا ده‌یت یا پاسبان بارم؟
منیش له ئه‌لحه‌د سه‌رم ده‌رارم
داد بکه‌م: هاوار، که‌فه‌ن کی سینی؟
چه بکه‌م له ده‌س کرانشینی؟
داد وه هه‌رکه‌س به‌م، حه‌قم نیه‌سینی»

همچنین، شامی در شعر کرانشینی به این نکته اشاره می‌کند که در شهر و زادگاه خویش آواره است و یک وجب زمین سراغ ندارد که بر آن بیاساید. ستم و ظلم صاحبخانه و سکوت مردم در برابر نابرابری اجتماعی، شامی را در آخرین سطرهای شعر کرانشینی به فریاد وا می‌دارد:

«چقو سه‌گ ولگه‌رد ده‌روه‌ده‌ر وه‌خوهم
شه‌وتا سوب نه‌خه‌ف، په‌نج بیوهر وه‌خوهم
دلگیر وه‌دونیا‌یی دونیه‌روه‌ر وه‌خوهم
له‌ده‌س ساحیومال خوین جگه‌ر وه‌خوهم
مشتی خاک نه‌یرم، خاک وه‌سه‌ر وه‌خوهم
له‌زینده‌ی ئایه‌م بی‌خه‌وه‌ر وه‌خوهم
نیه‌زانم «شامی» دی تا‌که‌ی مینی؟

چه بکه‌م له ده‌س کرانشینی؟
داد وه‌هه‌رکه‌س به‌م، حه‌قم نیه‌سینی»

شامی در شعر کرانشینی به درد مشترک قومیت‌های مختلف ساکن کرماشان اشاره می‌کند و رنج و درد آنان را نیز از آن خود می‌داند:

«بیمه‌سه موونس چه‌ن گروو به‌شهر
لوپ له لوپرستان کورد له دینه‌وهر
سنه‌بی و پاوه‌بی، جاف و که‌مانگه‌ر
کورد و لوپ و فارس، تورک قه‌زوینی
چه بکه‌م له ده‌س کرانشینی؟
داد وه‌هه‌رکه‌س به‌م، حه‌قم نیه‌سینی»

شامی با زبان طنز قدرت سیاسی، مسأله‌ی گرانی و وضعیت آن زمان را به باد انتقاد می‌گیرد و در شعری تحت نام «داد ملله‌ت» خطاب به دکتر مصدق، نخست وزیر وقت ایران می‌گوید:

«نیمی له ملله‌ت دوچار دهردن
له سوب تا غوروب بیکار مه‌گه‌ردن
وه‌گورسنه‌بی وینه‌ی زه‌عفه‌ران زهردن
مه‌رد موبارز مه‌یدان نه‌به‌ردن
زه‌پ‌ئه‌رای ئیوه و شه‌پ‌ئه‌رای ئیمه‌س؟
دوکتور موسه‌دق ته‌کلیفمان چه‌س؟»

شامی کرماشانی شاعر طبقات فرودست و محروم جامعه بود. اشعار وی آکنده از مضامین متعالی انسانی است و همین موضع‌گیری‌های انسانی وی عامل جاودانگی نام و شعر این شاعر روشندل کورد گشته است.

علاقه‌ی شامی به زبان مادری و نوشتن به این زبان، مشوقی برای علاقمندان زبان کوردی در کرماشان بوده است. هنوز بسیاری از نویسندگان و شاعران جنوب شرقی کوردستان، برای زنده نگاهداشتن زبان و فرهنگ کوردی، دنباله‌رو راه شامی هستند و آثار ادبی خود را به زبان کوردی به خلق خود تقدیم می‌نمایند.



پرتو کرماشانی

شاعر کورد، علی اشرف نوبتی متخلص به پرتو کرماشانی در سال ۱۳۱۰ شمسی در کرماشان به دنیا آمده است.

پرتو نه تنها در کرماشان بلکه فراتر از جغرافیای شهر خود شاعری شناخته شده است. وی سراینده‌ی غزل بوده و به هردو زبان کوردی و فارسی شعر می‌سراید. امروزه کمتر کسی در کرماشان و کوردستان می‌توان یافت که با غزل‌های کوردی پرتو آشنایی نداشته باشد. به خصوص شعر «ارمنی» شناخته شده‌ترین شعر کوردی این شاعر است و بسیار خوانده و شنیده شده است. غزل‌های کوردی پرتو نظر

بسیاری از خوانندگان و منتقدان کورد را به خود جلب کرده‌اند. پرتو از سن شانزده سالگی سرودن شعر را آغاز کرده است.

نخستین مجموعه شعر پرتو تحت عنوان «کوچه باغیها» به زبانهای کوردی و فارسی از سوی دکتر محمدعلی سلطانی چاپ و انتشار یافت. اشعار کوردی این شاعر اگرچه اندک شمارند اما طرفداران زیادی دارند.

زیبایی شعر و ظرافت طبع پرتو، بر محبوبیت زبان کوردی در کرمانشاه افزوده است. شعر پرتو حامل رنج انسان در اجتماع خویشتن است. او به زبانی ساده، از خوشی‌ها و غمهای اجتماع سخن می‌گوید. با خواندن غزل‌های پرتو، می‌توان تمامی ویژگی‌های شاعری موفق و خوش ذوق را در او یافت. شعرهایش با مخاطب ارتباط روحی و معنوی برقرار می‌کنند و برای دردهای اجتماعی تسکین و مرهم می‌شوند. همان قدر که شعر پرتو اجتماعی است، حامل پیام و رسالت متعالی انسانی نیز هست. در شعرهایش می‌توان غم و شادی را دید. او زیبایی و سادگی زندگی مردم را منبع الهام و خمیرمایه‌ی شعرهای خود می‌داند و با تواضع و فروتنی کشکول شعرهای خویش را در خدمت جامعه می‌گذارد. سلاح دست وی، چراغ زیبایی شعر است و فقط از طریق تأثیر شعرهایش توانسته است که جایگاه شایسته‌ی خود را در دل جامعه بیابد.

پرتو پس از شامی کرمانشاهی نگذاشت مشعل فروزان زبان کوردی در کرمانشاه به خاموشی بگراید. شعرهایش چون شمعی در تاریکی

روشنایی بخشیدند و جمع عاشقان ادبیات و زبان کوردی را روشن نگاه داشتند. عاشقان زبان کوردی با غزل‌های کوردی پرتو سرمست می‌شوند. چه کسی می‌تواند شعر ارمنی را بخواند و از شوق زیبایی این غزل ناب، رؤیایش آواره‌ی کوچه و محله‌های کرماشان نگردد؟ پرتو در این شعر به باده پناه می‌آورد و سرمست به جستجوی ارمنی خویش می‌پردازد:

«ئاواره‌گه‌ی بیچاره‌گه‌ی بی‌خانمانم ئه‌رمه‌نی
مآلد نیه زانم ها له کوو، پرووح و ره‌وانم ئه‌رمه‌نی
ترسم وه‌گه‌ردم تا نه‌که‌ی، بۆشی بچوو، ده‌روا نه‌که‌ی
ئه‌مجا م‌دی دئیوانه‌گه‌ی ئاگروه‌گیانم ئه‌رمه‌نی»

اهمیت شعر «ارمنی»، جدا از جنبه‌ی بلاغت و زیبایی‌شناختی، در آن است که شاعر از یک ارمنی طلب شراب می‌کند، اما به سبب وضعیت کنونی جامعه و حرمت می و نبود آزادی برای نوشیدن می، پرتو پنهانی خواسته‌اش را به ارمنی می‌گوید و به وی قول می‌دهد که نامش را بر زبان نخواهد آورد:

«ئه‌ریه‌ی که‌سی له دوشمنی پرسی شه‌راوله کوو سه‌نی
وه‌گیان هه‌رچی کافره ئۆشم نیه زانم ئه‌رمه‌نی»

پرتو می‌خواهد ارمنی در به رویش بگشاید و در آن دیرهنگام شب، با خوردن می غم دل خود به باد دهد. به همین خاطر اصرار می‌کند و می‌گوید:

«ده رواکه زویتر په رته وه، میمانه گه ی ئاخر شه وه
یه ی شیشه له و به دمه سه وه پکه بزانه نه رهنی»

پرتو دوستدار شهر خویش، کرماشان است و نمی خواهد ترک دیار
خویش کند. شعر او بر بلندای بیستون قامت راست می کند و در آینه ی
آب سراونیلوفر غوطه ور می شود.

شاعر در یکی از غزل هایش عشق خود به شهرش، کرماشان را
آشکار می کند و می گوید:

«شار کرماشان دیار عشقه خاپووری نه که ین
خه رگ کووره بنیشم، خاک و ئاوم هه ریه سه»
یا در جایی دیگر در همین شعر می گوید:
«رووژ تا شه و کاروبارم شین و شیوه ن کرنه
تاقوه سانم هه ریه سه باخ سه راوم هه ریه سه»

پرتو در حیات ادبی خود، در قبال مسائل و رویدادهای جامعه سکوت
نکرده و در موارد بسیاری موضع گیری کرده است. او در برابر کسانی که
راه را به قول حق می بندند و بر آزادی انسان ها بند روا می دارند، زبان
به سخن می گشاید و می گوید:

«هه م په پرو بالم به سانه هه م ده مم بقوراننه
تا م بووم و حه رف هه ق نه وشم جواوم هه ریه سه»

آن چنان که از شعرهای پرتو نمایان است، پرتو شاعری خواستار عدالت است و نمی‌خواهد حقوق انسان‌ها پایمال شود. از این رو می‌گوید:

«په‌رتنه وئه رئاوارهم و باوان خه‌راو و ده‌روه‌ده‌ر
تۆشم ئی زۆلمه نه‌مینید، ناحساوم هه‌ر یه‌سه»

اندوه پراکندگی و دوری کوردها از یکدیگر، درون شاعر را به خروش می‌آورد و به زبان شعر عشق خود به هم‌میهن و هم‌زبانان در شهرها و مناطق دیگر کوردستان را ابراز می‌کند. آرزومند است که خلش متحد و یکپارچه باشند و مشعل پیروزی را بر فراز کوهستان‌های بلند کوردستان برافروزند:

من کرماشانی و تو کورد بانه
له بیهک دۆر و دۆری ده‌ردمانه
من له بان به‌راو، توله ئاربابا
ئه‌رای بیهک ئاگری واکه‌یم شه‌وانه

در نگاه اول شاید شعرهای پرتو کرماشانی، ساده به نظر بیایند، اما اگر در محتوای شعرهایش دقیق شویم، پیام متعالی شعرها آشکار می‌شود. شعرهای وی آکنده از آگاهی اجتماعی و حق‌طلبی هستند. پرتو زمانی تصمیم به سرودن شعر به زبان مادری می‌گیرد که در کرماشان سیاست امحاء و نابودی زبان کوردی به اوج رسیده است، اما تأثیر اشعار کوردی این شاعر به اندازه‌ای بود که دیگر بار زبان

کوردی را نزد مردم شهر محبوب کرد. اگر امروز در شهرهای کرماشان و ایلام جریان ادبی به زبان کوردی شروع شده است، بدون شک نقش و تأثیر پرتو در این زمینه برجسته است. اگر شعرهای پرتو تا به این حد مؤثر نبودند، روزی از سال را برای تقدیر سالانه از این شاعر مشخص نمی‌کردند.

محبوبیت پرتو در میان مردمش، به مسئولیت این شاعر در قبال زبان مادری خویش باز می‌گردد؛ زبانی که سالیانی است کمر به نابودی آن بسته شده است.



علی الفتی

شاعر نوگرا علی الفتی سال ۱۳۵۶ شمسی (۱۹۷۸ میلادی) در شهر سرپل ذهاب از استان کرمانشان به دنیا آمده است.

الفتی به زبان‌های کوردی و فارسی آفرینش ادبی دارد و جدا از حوزه‌ی شعر، در زمینه‌ی نقد شعر نیز فعال است و از شاعران پیشگام و مؤثر شعر کوردی جنوبی است. وی همچنین از پیشروان جریان ادبی دهه‌ی هفتاد شمسی در کرمانشان است.

علی الفتی مؤلف چند مجموعه شعر کوردی در فرم‌های کلاسیک و آزاد است. شعرهای علی الفتی تأثیر بارزی بر موسیقی کوردی گذاشته‌اند و

تا به حال چند هنرمند شناخته شده‌ی کورد، شعرهای وی را در آثار موسیقی خود به کار گرفته‌اند. برخی از آثار کوردی الفتی عبارتند از: «گرمه‌شین، خۆله‌میشی، سانه‌ناو، گیان، سزبان وه‌فر، گهرمیان، له چیمه‌پّیه‌و، چیمه‌پّیه‌و و سرویت باشوور».

هنگامی که سخن از ادبیات معاصر و مدرن کوردی جنوبی به میان می‌آید بی‌گمان از شعرهای علی الفتی همچون شاعری نوگرا نام برده می‌شود. این شاعر در حوزه‌ی شعر و ادبیات کرماشان، راهی جدا از شاعران پیش از خود در پیش گرفته است و زبان و سبک شعری ویژه‌ی خود را دارد. واژه‌ها و تصاویر شعری در آثار این شاعر، روان و زیبایی‌مند و خواننده‌ی آشنا به آثار او مدام چشم به راه شعری تازه از وی می‌ماند.

از دیدگاه این شاعر، ادبیات وظیفه‌ای انسانی است و باید در خدمت مردم باشد. ادبیات باید مردم را عاشق زبان مادریشان سازد. کمتر کسی چون او، خطر از میان رفتن زبان مادری را درک کرده است. از میان رفتن زبان، خاصه در کرماشان، در شهری از کوردستان که زمانی مرکز و مهد فرهنگ، دین، ادبیات و موسیقی کوردی بوده است.

الفتی از نزدیک خطر از میان رفتن زبان مادری را در زادگاه خود حس کرده است؛ به خصوص در زمانی که در مدارس تحصیل و آموزش زبان مادریش ممنوع است و آموزش در مدارس به زبانی جدا از زبان مادری وی در جریان است. او در شعر مدرسه می‌گوید:

«مه درسه یانی:
فاتا خوهنی زوان کوردی
تا دهسم چوو گرد
وه چوو دان له ناو دهسه یلم
ئیکهش
دالگم بقوه «مادر» و
باوگم بقوه «بابا»

شاعر تسلیم سیاست آسیمیلیاسیون زبانی نمی‌شود و زبان مادری خویش را تنها نمی‌گذارد. می‌خواهد آن را از خطر مرگ و نابودی رهایی بخشد :

«فره له شونیییا گه ردیم
تا ته یران چیم و خوراسان و ته ورتیز
شه‌وانه
دهنگ قیزی دالگم تید
له ناو کیف دریای منالیم
نیمه روان
دهنگ هاوار باوگم تید
له ناو مه خشه یل خهت خوار دیم»

علی الفتی در مصاحبه‌ای با نشریه‌ی «صدای آزادی» می‌گوید:
شعر کوردی نوبرانه‌ی زندگی من است. از همان اوان کودکی احساسات و دیدگاهم به شعر متفاوت بوده است. من مدام این حسرت را به دل

داشته‌ام که چرا به زبان مادری خودم نمی‌نویسم. چه بر سر این زبان آمده است؟ بخشی از این احساسم مربوط به زندگی ام در روستا و ارتباط نزدیکم با ادبیات فولکلور است»

شاعر همچون کسی که زبانش طرد و انکار شده است، از حضور گویش کوردی جنوبی در تاریخ سخن می‌گوید و بر این باور است که اگر فکری به حال این گویش نشود، از میان خواهد رفت. آنگاه ما نیز چون یتیمان گذرمان به نوانخانه خواهد افتاد. به همین روی، درباره‌ی خطر پیش روی زبان و گویش‌اش می‌گوید:

«زاراوه‌ی قه‌دیمی‌یگم
ک‌ته‌نیات وه پیمه و قسه که‌ید
ژیان و مه‌رگم‌ها تک زوانده و
ت زانید ئه‌گه‌ر بمرید
منیش کل که‌نه به تیمخانه‌یگ؟!
یان ئه‌نستیتوو زوانه‌یل مردی
وه پیم قسیه بکه!
وه پیمه و قسیه بکه!

الفتی در جهان ادبیات به دنبال حقیقت و راستی است. همچنان که خود او می‌گوید به خاطر نامالایمات به ادبیات روی آورده است و ادبیات به طور عام و شعر را به طور خاص سرزمین فکری خود می‌پندارد.

علی الفتی در میدان شعر معاصر فارسی نیز، شاعری مطرح است اما با انتشار مجموعه شعر «گهرمه‌شین» توانست نظر خوانندگان کورد را به سوی گویش کوردی جنوبی جلب نماید. شعرهای این مجموعه به شیوه‌ی کلاسیک سروده شده‌اند. رؤیای خواننده با مطالعه‌ی «گهرمه‌شین» به زندگی گذشته‌ی کوردها و کوچ‌نشینی در طبیعت سرسبز بیلاق و گرمسیر برمی‌گردد. کوچ‌نشینان سرزمین او نقشی اساسی در خلق مناظر دل‌انگیز کتاب «گهرمه‌شین» داشته‌اند.

شاعر با وجود اینکه باوری عمیق به نوگرایی و پیشرفت‌های جهان معاصر دارد، اما با حسرت به زندگی ساده‌ی گرمسیر در گذشته می‌نگرد:

«م چه وه پئی چراخ ماله‌یل گهرمه‌سئیرم
چهن ساله چوول چوولن کاله‌یل گهرمه‌سئیرم»

الفتی در خیال و رؤیای شاعرانه‌ی خود، خواننده را به سیاه‌چادر (دوار) ی در گرمسیر دعوت می‌کند:

«ده‌خیل سه‌رده‌وو اگه‌ئی ژئیر دوارم ئمشه‌و
توام چقوئه‌ور ته‌نیا له‌ئیره‌ بوارم ئمشه‌و»

شاعر در مجموعه شعر «گهرمه‌شین» با طبیعت و مناظر سرسبز سرزمینش سخن می‌گوید و رسیدن بهار و بازگشت کوچ‌نشینان را نوید می‌دهد:

دالاهوو نه چوو هتوج وهخت له هتورد
هتور نازارهیل لهی خاکه دتورد
بیلا وه هار بای کشتیان تیه نه و
گووش دهن وه ناله و کزه ی ته متورد

الفتی می گوید: «گهرمه شین هدیه ای است برای زنان و مردان ایل، برای غمها و شادیهایشان، برای گذشته و آینده ام. برای آینده ای که به آن درود می فرستم. من گذشته ام را دوست می دارم، چرا که مکمل آینده ام است».

هنگامی که الفتی در شعرهای کلاسیک وازهایی چون «دووار، چیخ، نه وو، سلته، زوون، میخک و گولوه نی» را به کار می گیرد، قصد وی مخالفت با استفاده از وسائل و اسباب مدرن در دوران جدید نیست، بلکه شاعر از خلال این واژگان به مخاطب می گوید که ما در تاریخ دارای زبان و میراث فرهنگی ویژه ی خود بوده ایم که اکنون به فراموشی سپرده می شوند.

الفتی در شعرهایش، از سویی دردمند درد هجران و خزان باغ زندگی است اما از دیگر سو، دلخوش به این است که «باغ سراو» از آن اوست و خزان از پس برگ ها و گل های زیبای «بیستون» و «په راو» برنیامده است:

درد بیستون دتوری په راوه
منیش له دتورید چه وم پیر ئاوه
خه زان رزانتیه گوله ییل باخم
ته نیا دلخوشیم باخ سه راوه

الفتی شاعری بدبین نیست. پس از هر جدایی و دوری ای امید به وصل و شادی زندگی دارد، آن هم در روز نمادینی چون نوروز. از این رو می‌گوید:

«دواره هم یه‌که و گریم
له رووژ گه ورائیک، وینه‌ی نه‌ورووز
م سه‌رچووپی گرلده و سه‌رخوه‌شم
ته‌قیه‌یمه یه‌که‌و
تماشای یه‌ک که‌یم و خه‌نیم
چیمن
وه‌ل خه‌نینمانا
ته‌نیا مینی‌یم و
تا‌ئاخر جه‌هان ژیه‌یم.»

منبع الهام و خاستگاه شعرهای علی الفتی، زادگاه شاعر است. زادگاهی که در طول تاریخ چندین گروه دینی، گویشی و فرهنگی مختلف را در خود گرد آورده است. صدای این گروه‌های مختلف در شعر علی الفتی منعکس شده است. سیاه‌مانه‌ی هورامی، مووری لکی، کلام و تنبور یارسان، هوره و روایت کلهری و به‌یت کلیایی، دست به دست هم داده و دنیای شعری شاعر را بر ساخته‌اند. همچنان که می‌گوید:

«جافه‌نیه‌زانم یا له‌که، گورانه یا سنجابویه؟
بالای چناره یا نه‌یه، که‌نیکووه یا چووتاویه؟
که‌وکه، که‌له یا ناهووه؟ به‌رزه چمان د‌لاهووه»

هه ورامیه یا که لهوړه نازار باخ شاهووه
تایفه س نیه زانم یا سونی، شیعەس، چمان ئەرمەنی؟
سڵتەس، زوونه، چووپیە، سه روئینه ها لای گولوهنی
وهی میخهک ناو وهرقه وه، له چک به ساس ئەنیوانییه
وهی سه زووانه وگرده نازار که می چه ناننیه»

از ویژگی‌های زیبای فضای شعر این شاعر، جنبه‌ی صلح‌طلبانه و انسان‌دوستانه‌ی آن است. شاعر از کشتار و خونریزی بیزاری جسته و بر این باور است که انسان‌ها به جای خشونت‌ورزی با یکدیگر باید دست یاری به سوی یکدیگر دراز کنند. در این زمینه در یکی از شعرهایش می‌گوید:

«تف له و تفه نگه ک مردن له ده می تفید
تف له ده می ک پر له ده سمییه ت نییه!؟»

شاعر اگرچه در بسیاری از شعرهایش راوی مرگ و خزان است، اما آینده‌ای بهتر را نوید می‌دهد و می‌گوید:

«دهس ته نیا ئە رای شین کردن نییه
رووژیک تید تا وه پیاوان ئە نار بچنیمه و؟»

علی الفتی همچون شاعری نوگرا و سخن‌سنج، در بسیاری از شعرهایش عشق خود را به ادبیات عامیانه و شاعران پیش از خود نمایان می‌کند و پیشینه‌ی ادبی کرماشان و ایلام را بن‌مایه‌ی شعر خود می‌سازد:

«ئەوسا ۆلات ئیمە مانگەشەوھیل نۆر بقو
ورد زوان ئیمە قسیهیل خان مەستور بقو»

علی الفتی به عنوان یکی از پیشروان جریان شعر نو دهه‌ی هفتاد شمسی در کرماشان و ایلام به شمار می‌آید و در روند نوزایی و نوگرایی شعر کوردی جنوبی و خدمت به زبان کوردی نقش برجسته‌ای داشته است. در آثارش ضرورت و تأثیر ادبیات کوردی جنوبی به وضوح دیده می‌شود. الفتی، با وجود علاقه‌ی زیاد به شاعرانی چون «هیمن، پەشیو و شێرکۆ بێکەس»، خط و فضای شعری مختص به خود را داراست و تصاویر شعری او زاده‌ی خیال و زبان ویژه‌ی وی هستند. جنبش ادبی کرماشان و ایلام، هر اندازه که توسعه یابد، نقش علی الفتی به مثابه شاعری سخندان در این جنبش بارز خواهد بود.



سعید عبادتیان (بانان)

سعید عبادتیان متخلص به بانان در سال ۱۳۴۲ شمسی در شهر گیلان در استان کرماشان در خانواده‌ای دوستدار ادب به دنیا آمده است. در کودکی، به واسطه‌ی پدر با افسانه‌ها، امثال، ادبیات فولکلور و شعرهای «شاکه و خان منصور»، «شیرین و فرهاد» و «لیلی و مجنون» خانای قبادی آشنا می‌شود. ادبیات شفاهی و موسیقی و آواز اصیل منطقه، سودای سرودن شعر را نزد بانان می‌پروراند و زمینه‌ساز ورود این شاعر به دنیای شعر می‌شوند.

بانان به دو شیوه‌ی کلاسیک و آزاد شعر می‌سراید. از آثار شعری بانان می‌توان به شعرهای «هر له لام بویت گومت کردم، ساله‌یل له کیس چی، مه‌یله‌م وه‌جی و داخ ده‌وران» اشاره نمود.

شاعر و نویسنده‌ی بزرگ اسپانیایی، فدریکو گارسیا لورکا، تأثیر زیادی بر بانان گذاشته است. ارتباط عمیق انسان و طبیعت، نقطه‌ی اشتراک این دو است. به سبب علاقه‌ی بانان به لورکا، بانان شماری از شعرهای این شاعر بزرگ را تحت عنوان «ته‌نیا داخه که ئاخ کیشی» به زبان کوردی برگرانده و با صدای خویش منتشر کرده است.

سعید عبادتیان، یکی از پیشگامان شعر معاصر کوردی دهه‌ی هفتاد در جنوب شرقی کوردستان است و توانسته‌است منشاء پیشرفت‌های مهمی در شعر معاصر کوردی کرماشان و ایلام باشد. بانان با دیدگاهی انسان دوستانه و طبیعت‌دوستانه با جهان شعر روبرو می‌شود.

عبادتیان می‌گوید: من زاده‌ی شعرم. میان شعر و فراموشی، نمی‌دانم گردن‌بند کدامین پریزاده را ربوده‌ام که مجازات کوچ را بر من روا داشته‌اند. او معتقد است که سرزمین‌اش، با وجود زبانش سرزمین اوست و می‌گوید: سرزمین من زبان من است سرزمینی که با دردها و شادی‌هایم آمیخته است.

شاعر از درد و دلتنگی و سرگردانی انسان‌ها سخن می‌گوید و خواهان آن است که برای رهایی از مرارت و سختی‌های زندگی دست یاری به سوی یکدیگر دراز کنند:

«نیمه دلته نکه یل ها ولف ژانیم
بی مال بی ماتۆل وئیل و وه یلانیم
هه رکه س ده راری نیمه له ی خه مه
هه زار جار بقومن وه نه زری که مه»

پیوندی ناگسستنی میان طبیعت و شعر بانان وجود دارد. بانان در مصاحبه‌ای موضوع طبیعت در شعرهایش را این گونه به بحث می‌گذارد: «ارتباط من با طبیعت همان گونه است که در شعرهایم نمایان است. طبیعت نزد من موجودی زنده است که با او زندگی هر روزهام را به سر می‌برم و جایی است که همیشه به من آرامش می‌بخشد.» شاعر در دل طبیعت به جستجوی گمشده‌اش می‌پردازد:

«چیمه... چیمه
تا ولات سه وز گیا
تا خوره‌ی ئرمیس شه ونم
تا میوانی شه و شه و بوو
تا ره‌وه‌ن پر له پیچ
زنه‌ی له جوو
تا ناوین دل و خه یال
تا بال به‌رز وای شه مال»

بانان، معتقد است که زبان مادری مؤلفه‌ی اصلی هویت هر ملتی است و درست نیست که به مثابه دارایی با آن برخورد شود؛ بلکه

انسان‌ها باید همچون گوشت و پوست و استخوان خود زبانشان را دوست بدارند و از آن محافظت کنند. وی در یکی از شعرهایش می‌گوید:

«کی وه‌تیه م چاره‌ره‌شم
له نیشتمانم بی به‌شم
هه‌رچه‌ن له ملک خوه‌م لایه‌م
زوان خوه‌م له ده‌س نایه‌م
زوان من نامووسمه
گووشت و سقان و پووسمه»

بانان بر اهمیت زبان مادری تأکید می‌کند و آماده است که هر هزینه‌ای را به خاطر زبانش تحمل کند:

«هزار قه‌ییران بایده تۆشم
هه‌ر کوردی و کوردی تۆشم»

شاعر، آنچنان به زبان مادری خود عشق می‌ورزد که می‌پندارد زبان مادری به انسانها زیبایی می‌بخشد:

«گۆل شه‌رم دیرئی له لاد بوود ئه‌قه‌ر شیوه‌د شیرینه
هه‌نای کوردی قسبه که‌ی لیود بئیشتر ره‌نگینه»

بانان برای زنده نگاهداشتن زبان و هویت ملتش، هر زحمت و رنجی را به خود روا می‌دارد. او با به کار گرفتن واژه‌های ناب و نوآوری و آفرینش درون زبان مادری، وجود و حضور خود را اعلام می‌کند:

«ته رم شه رم ده وران کیشم
سووز به رد و به وران کیشم
یانه گیشستی وه گیان کیشم
ئه وه ونه می ده نگ کییه ؟
ئویشی ک ت هوقد نییه»

شاعر، شب و روز بیقرار است و درد و رنج زندگی، وی را دمی رها
نمی کنند:

«له ژیر بال چه رخ که و، ساتی وه خوش نه خه فتمه
له وه پشت ده رد و ژان شه و، ساتی وه خوش نه خه فتمه»

نوروز در شعر بانان، تنها نو شدن سال و آمدن بهار نیست. بلکه
نماد و نشانه‌ای برای رهایی و آزادی است:

«له نه غمه می بولبول سه ئیره و قه ناری
نه ورووز گۆل هه لدا ئالامی رزگاری»

بانان با درکی عمیق از فرهنگ زاگروس، آتش را منشاء پاک‌ی و
روشنی زندگی می‌داند:

«دۆهت ساله ییل هه وری وا که ئاگر ژلفد
له ئابین ئه هوورا ئاگر پرچی ره نگینه
ئاگر خاره تگه ره ییل پرچ سزئید و په رچه م
ته نیا له می نیشتمانه ئاگر نیشان ژینه»

آنگاه که در سرزمینش نابسامانی است و کوچ و مهاجرت از سرزمین شروع می‌شود، شاعر تنهایی خود و زادگاهش را احساس می‌کند و نمی‌خواهد سرزمینش ویرانه‌ای شود:

«له‌ی ملکه نه‌مه‌ن به‌ریی وه باخه‌و
مه‌لان کووچ کردن گهل گهل وه داخه‌و
مه‌چوو له داخد دل ته‌رف تونم
چتو که‌پیوو وه‌یلان رتو سه‌رزه‌مینم»

بانان همچون شاعری نازک خیال خنده‌ی یار را کمتر از غنچه‌ی بهار و ماهتاب و نور ستارگان نمی‌داند و می‌گوید:

«له جائی گول وه‌ه‌اره‌گان ت بخه‌ن
له جائی مانگ وه‌ساره‌گان ت بخه‌ن
له جائی تمام داو له‌یل م‌گیرم
له جائی ده‌م ئناره‌گان ت بخه‌ن»

بانان معتقد است که ارزش هنری، محصول رنج و عرق‌ریزان انسان برای رسیدن به چیزی است که عاشقانه دوستش دارد:

«هونه‌ر ئنسان
له هجران و سزiane ک
په‌لو ه‌چ کیشئید و
سه‌مه‌ر ده‌ئید!»

بانان، همچنین باور دارد که انسان‌ها از طریق هنر می‌توانند وجود خود را به مثابه هویت‌های جمعی و ملی اثبات کنند و در جهت همزیستی و همدلی مرزهای میانشان را برچینند:

«بی‌گومان
ته‌نیا هونه‌ره‌ک
وشه‌گان نه‌ته‌وایه‌تی
پرز چنئید و
سنوور وّلاته‌یل شکنئید!»

بانان برخلاف بسیاری از شاعران که مرگ خود را در مکان‌های دوردست یا بلندای کوهستان و در سکوت تصور می‌کنند، می‌خواهد در واپسین لحظات زندگی پیش چشم مردم و خلقتش باشد و چگونگی مردن او بر کسی پوشیده نباشد. همچنان که می‌گوید:

«حه‌ز نیه‌که‌م
له‌سه‌ر شاخ به‌رزئی بمرم
یا له‌چیری دارسانی؛
حه‌ز که‌م
له‌وه‌ر چه‌و بمرم
له‌خیاوان یا مه‌ئیدانی،
بیلا مه‌رگم ئاشکه‌را بوو
بیلا عاله‌م گئیشته‌بزانئ!»

شاعر با محبوب خود به گفتگو می‌نشیند: اگر نزد من بیایی،
سنگ از هجر آمدنت نرم می‌شود و اشک خواهد ریخت:

«کی ئۆشی: سان دلّی سه خته؟!
هه نای ت تیه‌ید
که تیه‌یه‌ی لال تا قوه‌سان
زوان وا که‌ئی
وه له چه‌وه‌یل سه خت سان
ئرمییس رشی»

عبادتیان، همچون شاعری که سالهاست زبانش به فراموشی سپرده
شده است و میان مرگ و زندگی در احتضار است، زبان به سخن
می‌گشاید:

«هه نای
هساره‌ئی ئاوا بوو
یه‌کینگ مری،
وه هه نای هساره‌ئی هه‌لای
یه‌کینگ زای،
وه ئه وه هساره‌ک له بقور بقور،
گاجار مرئید و
گاجار ترقوسکه بی نزمی لیری
ئه وه منم
نه مردمه،
نه زینتییم!»

بانان ارتباطی روحی با موسیقی و به ویژه ساز تنبور یارسان دارد و در شعر «گلوهدره» از تأثیر و دنیای پر راز این ساز می‌گوید. به گمان وی این نوا به حدی آسمانی است که می‌تواند راز میان خدا و بندگان را آشکار کند.

«وه راسی ئایه م توویه نی
خوهی وه سیمه گان ته مقوره ئاو یزان بکه ی
وه بآل بگری تا که شکه شان
وه په رده ی ماوین خوهی و خودا لاهوی»

شاعر همچنین معتقد است که جسم انسانی زندانی برای درد و رنج است و تنها ساز تنبور می‌تواند روح را از زندان تنگ و تار جسم برهاند:

«دهنگ ساز
په رواز رووح بالنده ی بیتاقه ته
له قولاخ ته نگ جه سه
جه سه زندان نه زره ته گان»

بانان بر این باور است که انسان باید برای زندگی بکوشد و بجنگد و زندگی با کوشش مداوم دست آخر به بار خواهد نشست:

ژیان، یانی سزیان و پاوه گه زندان
وه دواره له خوله که وان
سه وز کردن و په لوه چکیشان»

شاعر نوگرا، سعید عبادتیان (بانان) در دهه‌ی هفتاد شمسی بیشترین فعالیت ادبی را در حوزه‌ی شعر کوردی جنوبی داشته است و یکی از برجسته‌ترین پیشگامان شعر کوردی در منطقه است. شعر بانان چنان روان و سنجیده است که خواننده را به خود جلب کرده و اشتیاق به شعر بانان را برای همیشه در درونش ماندگار می‌کند. به ویژه، شاعر از طبیعت زاگروس الهام می‌گیرد و این طبیعت را بن‌مایه‌ی شعرهای خویش قرار می‌دهد. بانان آشنایی عمیقی با ادبیات عامیانه‌ی مناطق ایلام و کرمانشان دارد، با این ادبیات زندگی کرده است و در شعرهایش از آن بهره می‌گیرد. این شاعر آثار شعری خود را به هر دو شکل کلاسیک و نو، خلق می‌کند و سرمایه‌ای مهم برای شعر کوردی جنوبی به شمار می‌آید.

سخن آخر

در استان‌های کرمانشاه و ایلام به سبب آسیمیلیسیون و یکسان‌سازی زبانی و فرهنگی، گویش کوردی جنوبی به مثابه یکی از شاخه‌های مهم زبان کوردی، از رشد و بالندگی بازماند و تا چند سال اخیر بیشتر نویسندگان و شاعران این مناطق متون ادبی خود را به زبان فارسی نوشته‌اند. اما اکنون جریانی ادبی در این منطقه آغاز شده است که می‌تواند امیدبخش غنای بیشتر زبان کوردی به طور عام و نوزایی و احیای ادبیات و فرهنگ جنوب شرقی کوردستان به طور خاص باشد.

منابع:

- تاریخ ادبیات کردی - دکتر معارف خزنه‌دار.
- تاریخ ادبیات کردی - صدیق بوره‌ک‌ای صفی زاده جلد ۱ و ۲.
- زبان و ادبیات کردی - دکتر بختیار سجادی .
- تاریخ موسیقی کردی - محمد حمه باقی.
- پیروان یارسان در کرمانجی شمالی - نامی هورامی.
- سرانجام - طیب طاهری.
- دیوانه گوره - سید محمد حسینی.
- آیین یاری- دکتر حسین خلیقی.
- از ادبیات کلاسیک و فولکلور تا شعر معاصر کردی- ژیار جهانفرد.
- خرمانی از سکوت- ژیار جهانفرد.
- نگاهی به محتوای شعر زنان کرد در منطقه‌ی کلهر- آنیسا جعفری مهر.
- فرهنگ باشور- آکو جلیلیان.
- زرینه و سیمینه- آکو جلیلیان.

- افسانه‌های سرزمین میدیا- ژیار جهانفرد.
- کوچه باغیها - پرتو کرماشانی.
- چپکه گل- شامی کرماشانی.
- دیوان غلامرضا ارکوازی - ظاهر سارایی.
- دیوان سید یعقوب ماهیدشتی - محمد علی سلطانی.
- مجله‌ی "ژ"- شماره‌های ۱-۲-۳.
- گفتگوی شریف فلاح و فریاد شیرین دو شاعر معاصر.
- مقاله‌ی شاعران عشق و رنج و بلوط - جلیل آهنگر نژاد.
- سزبان وهفر- علی الفتی.
- گرمه‌شین - علی الفتی.
- کنارم بودی که گمت کردم - سعید عبادتیان "بانان".
- جشن خاوندکار- سارو خسروی.
- سایت بلوط.
- دو محاصبه‌ی بنده با نویسندگان کرماشانی ژیار جهانفرد و طیب طاهری.

